

FODOR ZOLTÁN

Szűrések

Néhány kritikai megjegyzés
Pap Gábor művészettörténész munkásságáról

FODOR ZOLTÁN

Szűrések

FODOR ZOLTÁN

Szűrések

Néhány kritikai megjegyzés
Pap Gábor művészettörténész
munkásságáról

Medgyesbodzás
2017

ISBN 978-963-12-9817-8

A szerző kiadása

Tipográfia: Antal István

Nyomás, kötés: www.konyvmuhely.hu

„Tisztán kell [...] látnunk, hogy mi, tanítványai és tisztelői, [...] nem hagyhatjuk figyelmen kívül, illetve nem fetisizálhatjuk elvtelenül a felismert korlátokat. Igen rosszul értelmezett tekintélytisztelet lenne ez részünkről, amit alighanem a Mester utasítana vissza a leghatározottabban.”

Pap Gábor: *Emlékezés Lükő Gáborra*¹

Általános értelemben a szűrés folyamatával egy szűrő segítségével valamilyen keveréket az alkotóira választunk szét. Az elválasztás során a keverék egy részét a szűrő átengedi, más részét ellenben visszatartja. A kiinduló elegy milyensége függvényében a szűrés végkimenete háromféle lehet: a szűrőn vagy minden átjut, vagy minden fennakad, vagy pedig a keverék részben átjut, részben pedig nem. A szó tulajdonképpeni értelmében szűrésnek csak a harmadik eset nevezhető, szétválasztás ugyanis csak ilyenkor történik.

Efféle elkülönítésre a logikus gondolkodás is képes: a kijelentések ellentmondásmentességének, a valósághoz való viszonyuknak az értékelése alapján képes megkülönböztetni egymástól az igaz és a valótlan állításokat. Az alábbiakban egy ilyen szűrést kísérek meg: Pap Gábor művészettörténész néhány, tágabb szövegösszefüggéséből ugyan kiragadott, de önmagában is értékelhető kijelentését próbálom meg az igazságtartalmuk alapján osztályozni.²

Az általam kifejtettek nyilván nem mindenki számára lesznek egyformán hasznosak. Azoknak, akik tárgyilagosan, ugyanakkor bizonyos szakmai ismeretek birtokában szemlélik Pap Gábor munkásságát, bizonyára nem leszek képes újat mondani. Az elvakult rajongók figyelmét pedig – ezt tapasztalatból mondom – hiábavaló lenne felhívni arra, hogy a művészettörténész bizonyos állításai vitathatók vagy egyértelműen tévesek, az érvek leperegnének róluk. Feltételezem ugyanakkor, hogy vannak olyan, önálló gondolkodásra képes személyek, akiket megragadtak Pap Gábor előadásai vagy írásai, és érdeklődés támadt bennük az általa bemutatott témakörök iránt, de mivel nem szakemberek, nem ismerik mélyebben e területek problémáit, ezért aztán nem is fogalmazódnak meg bennük azok a kérdések, amelyek akár csak egy csekély utánajárás után is önkéntelenül felmerülhetnek bárkiben. Az ilyen emberek számára talán nem lesz haszontalan a gondolatmenetem.

¹ Pap 2015a, 258. oldal

² Jelen munkám első változatát 2015 és 2016 fordulóján írtam meg, miután megismerkedtem Pap Gábor *Az igazat mondd!*, illetve *Üdvtörténet – magyarul* című kötetivel. E könyvek részletes bírálatát nem vállalhattam fel, de az olvasottak arra késztettek, hogy papírra vessem a gondolataimat néhány olyan kérdésről, amelyek már régebben foglalkoztattak. 2017 nyarán e dolgozatot képmeléklettel egészítettem ki, emiatt a szöveget helyenként módosítottam.

Mielőtt a fejtegetéseimhez hozzáfognék, néhány szót kell szólnom a személyes érintettségemről. Pap Gábor 1994–1999 között meghívott előadóként a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tartott előadásokat, az első években „Fejezetek a magyar művelődés történetéből” címmel. Az 1995–1996-os tanévet leszámítva – melyet Gödöllőtől távol töltöttem – jórészt figyelemmel kísértem az órákon elhangzottakat. A Pap által érintett kérdések közül több inspiráló hatással volt rám. Ilyen téma volt például Csontváry Kosztka Tivadar művészete, a középkori templomépítés és -kifestés kapcsolata a természetes fényjárással, a magyar királykoronázó korona képi programja. E problémákkal az évek során alaposabban foglalkoztam, születtek is előremutató eredményeim, de ezek feldolgozására és közreadására – a Csontváry munkásságát tárgyaló írásaimat leszámítva – egyéb elfoglaltságaim miatt még nem tudtam sort keríteni.

Emlékeim szerint rám, mint művészeti kérdésekkel korábban soha nem foglalkozó agrármérnök-hallgatóra, illetve frissen végzett diplomásra, elsősorban az órákon bemutatásra került anyag tálalása hathatott. Az előadások nyomán úgy tűnt, hogy bizonyos művészi teljesítmények nem csupán az érzékekre kellemesen ható díszítmények, hanem eszmei jelentőségük, értelmük van. Egy olyan világméretű fejezék ki, amely szerint a mindenségben létezik egy szellemi megalapozottságú rend, amelyhez igazodni lehet. Bár akkoriban ezt nem így fogtam fel, elsősorban a megközelítés és a hangvétel lehetett számomra megragadó, az egyetemi tanulmányaimhoz képest újszerű, más, nem pedig maga az előadott anyag.

Az évek távolából úgy tűnik, a vetített képekkel kísért előadásokon Pap Gábor néhányszor arra figyelmeztette a hallgatóságot, hogy semmit sem szabad fenntartások nélkül elhinni, mindent le kell ellenőrizni, azt is, amit ő mond.³ Amennyire lehetett, ezt a felszólítást komolyan vettem, és a bemutatott anyag forrásaként megjelölt némelyik műnek utánanézve egy-két alkalommal a művészettörténet négy szemközt figyelmeztettem néhány kisebb, valamelyik korábbi órán elhangzott pontatlanságra. Ő ezt minden esetben megköszönte, és a hallgatók előtt nyilvánosan helyesbített.

Az idő múltával, ahogy a gödöllői szemináriumokon megismert egyik-másik témakörrel módomban állt mélyrehatóbban foglalkozni, egyre több, korábban hallott állításról derült ki, hogy az hibás, pontatlan, vagy a helytállósága legalábbis kérdéses. Elég hamar világossá vált számomra, hogy Pap Gábor közelítésmódjában nemcsak egyes részletek tévesek, hanem azt alapvető szemléletmódbeli és módszertani hibák is terhelik.

A következőkben néhány ilyen, problémás részt fogok bemutatni. Az általam kiemelt szövegegységekben többnyire a magyar királykoronázó korona rendeltetéséről, képi programjáról van szó. Jórészt olyan gondolatokat válogattam ki, amelyekkel – vagy valamilyen előzményeikkel – már az egykor Gödöllőn hallott előadások során is találkoztam. Mivel a korona ilyen fontos szerepet játszik az értékelésben, mielőtt a Pap Gábor műveiből idézendő és bírálendő részletek ismertetéséhez hozzáfognék,

³ Vö.: „...nekem tényleg ne higgyenek el semmit! [...] gondolkozzanak önállóan!” (Pap 2015b, 64. oldal.)

szükségesnek tartom, hogy röviden leírjam a korona felépítését, és kutatástörténetének néhány fontos állomását. Az ékszer bemutatásakor Kovács Éva és Csomor Lajos munkáit veszem alapul, a korona szerteágazó kutatástörténetéből pedig csak a számomra most jelentőséggel bíró eseményeket fogom kiemelni.

Szerkezeti értelemben a magyar királykoronázó korona (**1. kép**) két fő részből áll, a felső keresztpántból és az alsó abroncsból. Mindkét rész aranylemezből készült. Legfontosabb ékítményeik a zománcképek, a két fő szerkezeti egységen összesen 27 zománcképet helyeztek el, közöttük 19 alakos ábrázolás van.

Az abroncs szabálytalan gyűrű alakban meghajlított pánt. Elölről nézve az oromzatán kilenc kiemelkedő díszet látunk, közülük öt félköríves, négy pedig háromszög alakú. Az íves és a háromszög formájú díszek váltakozva helyezkednek el egymás mellett, a sorozatukat pártának nevezik. A középső félköríves dísz a legmagasabb, tőle távolodva egyre alacsonyabbak az elemek. A pártá középső tagjába a trónoló Krisztus teljes alakos zománcképet foglalták be (**17. kép**). A mindenség uralkodóját ábrázoló, az úgynevezett Pantokrátor-képtípusba tartozó alkotáson Krisztus feje mellett kétoldalt nevének görög betűs monogramja látható, trónusától jobbra és balra egy-egy fa áll. A pártá többi elemét íves mintájú, átlátszó (transzlucid) zománccal töltik ki.

Az abroncs pántján nyolc befoglalt, mellalakos, görög névfeliratos zománckép sorakozik. Az oromzati Krisztus-kép jobbán Mihály, balján Gábrriel arkangyal ábrázolása tűnik fel. Az angyalok mögé két katonaszent képe került, Mihály után Györgyöt, Gábort követően Demetert pillanthatjuk meg. Mögöttük két orvosszent, jobbra Kozma, balra Damján következik (**18–23. kép**). Az abroncs hátulján három földi uralkodó látható. Kozma szomszédságában egy nagy szakállú férfi ábrázolása van, e kép felirata magyarra fordítva: „Geobicász Turкия hívő királya”. Damján mögött egy gyermekarcú bizánci császár képével találkozhatunk, akit a felirat így azonosít: „Kon. a rómaiak bíborban született császára”. Az abroncs hátulján lévő kiálló, félköríves oromzati foglalatra egy Mihály nevű bizánci császár mellképét szegecselték. A kép felirata a következőképpen magyarítható: „Mihály, a rómaiak Istenben hívő császára, a Duk.”⁴ (**24–27. kép**.)

A felső koronarész, a keresztpánt, egy középső négyzet alakú lapból és négy íves pántból áll. A keresztpántot eredetileg úgy készítették, hogy a középső négyzet alakú lemez alá becsúsztatták a pántok végeit, majd azokat két-két apró szegeccsel odaerősítették és leforrasztották. Az egész szerkezet kupola formájú, szegeccseléssel erősítették az abroncsához.

A keresztpánt középső lemezén a trónoló Krisztus teljes alakos ábrázolása kapott helyet. Trónszéke két oldalán egy-egy fa áll, a feje mellett, kör alakú mezőben, jobbán a nyolcsugarú Nap, balján a Hold – felül négy, alul öt csillaggal kísért – sarlója látható. A lemez közepéből egy, a trónoló Krisztus jobbjára felé dőlő kereszt emelkedik ki (**2. kép**).

A középső lemez körül a pántokon két-két foglalatban teljes alakos, latin névfel-

⁴ Csomor 1988, 21–22. oldal

iratos apostolábrázolásokat helyeztek el. A korona elején lévő pánt felső részén, a fenti Krisztus-kép lába alatt János apostol alakja tűnik fel. E pánt alsó felén, az első oromzat Krisztus-képétől takart foglalatban ma már csak egy rongált névfelirat van. A felső Pantokrátor-ábrázolás jobbra felé eső pánton felül Péter, alul András, a balján lévő pedig Pál, és alatta Fülöp apostol képét foglalták be. A hátsó pánton felül Jakab képe van, alul Tamás zománclemezt az abroncs hátsó oromzata részben eltakarja⁵ (4–9., 16., 26. kép).

A korona eredetének, keletkezésének megítélésében a történeti idők során jelentős változások mentek végbe. A Hartvik püspök által 1100 körül írt Szent István-legendát követve évszázadokon keresztül úgy tartották, hogy a magyar királyi korona teljes egészében azonos azzal a felségjelvénnel, amelyet II. Szilveszter pápa (999–1003) küldött I. István (997–1038) magyar királynak.⁶

1790-ben, amikor a koronát az egyik budai templomban három napra közszemlére tették ki, Veszprémi István felismerte, hogy az abroncson görög, a keresztpánton pedig latin nyelvű feliratok vannak. A kétnyelvűséget ellentmondásnak vélte, és úgy gondolta, hogy ez a kettősség csak azért lehetséges, mert az ékszer nem egységes egész, hanem görög és latin nyelvű részekből áll. Veszprémi a korona hátsó részén elhelyezett három uralkodóképmás feliratait is kiolvasta, és magyarázatot próbált adni arra, hogy vajon miért éppen ilyen nevű személyek (Mihály császár, Konstantin császár és Geobicász türk király) képei vannak az abroncson. Feltételezte, hogy a megidézett két császár és a király egy időben uralkodott, s ebből kiindulva úgy gondolta, hogy az alsó koronarész a három személy közös uralkodása idején készült. Az abroncson szerinte VII. Dukász Mihály bizánci császárt, fiát, Konstantin társceszárt, és I. Géza magyar királyt ábrázolták, akiknek közös uralkodási ideje 1074 és 1077 közé tehető.⁷

Veszprémi értékelését követően csaknem két évszázadig a „két korona” elképzelés határozta meg a kutatást. A felségjelvénnel foglalkozók többnyire úgy vélték, hogy az ékszer alsó része, az abroncs, eredetileg önálló korona volt, amely Dukász Mihály ajándékaként Bizáncból került Magyarországra. A felső koronarészt, a keresztpántot, a XIX. század során többen – Katona József, Koller József, Ipolyi Arnold – még I. István király eredeti, Rómából kapott koronájából származtatták. Mások úgy gondolták, hogy a keresztpánt képei sem voltak I. István koronájának részei, hanem valamilyen más használati tárgyról vették azokat, amikor a bizánci eredetű koronát átalakították, amely művelet eredményeként az ékszer elnyerte a mai formáját.⁸ Az utóbbi közelítés a XX. században vált gyakoribbá.

A korona megítélésében a következő jelentős változásra az 1980-as években került sor. Magát a felségjelvényt – miután a királykoronázás alkalmával kitüntetett közjogi jelentősége volt – hosszú ideig elzárva őrizték. A II. világháború végén, 1945-ben az

⁵ Csomor 1988, 23., 56. oldal

⁶ Deér 2005, 8. oldal

⁷ Csomor 1988, 22–23., 159–160. oldal

⁸ Csomor 1988, 160–162. oldal

Amerikai Egyesült Államok hadseregének kezére, majd az Amerikai Egyesült Államokba került, ahonnan államközi egyezmény révén 1978-ban hozták vissza – a királyság államformáját időközben már elhagyó – Magyarországra. A visszaszolgáltatás feltételeként a koronát a nagyközönség számára hozzáférhető helyen kellett kiállítani, a relikvia ezért a Magyar Nemzeti Múzeumba került, ahol a hazai szakembereknek módjukban állt azt alaposabban tanulmányozni.

A korona visszaadását követő időszak kutatási eredményeiből az úgynevezett aranyműves csoport vizsgálatait kell kiemelni. E csoportnak Lantos Béla, Ludvig Rezső, Poór Magdolna és Csomor Lajos volt a tagja. Az aranyművesek 1980 őszén fényképek elemzésével és az addigi szakirodalom tanulmányozásával kezdték a felkészülést. 1981 tavaszától mintegy két és fél évig művészettörténészként Pap Gábor segítette a munkájukat. Ezt követően a csoport tagjai 1983. március 7-én és június 27-én helyszíni szemlén vizsgálták meg a koronát a Magyar Nemzeti Múzeumban.⁹

Az aranyművesek időtálló megállapítása volt, hogy a három uralkodóképmás, amelyek alapján Veszprémi István és követői a koronát datálták, a helyükön lévő eredeti képek lecserélésével, utólag kerültek fel az ékszerre. Ebből adódóan az abroncs keletkezési helyének és idejének meghatározására alkalmatlanok.¹⁰ Kiderült továbbá, hogy a keresztpántot már eredetileg egy felső Krisztus-lemezzel illetve nyolc apostolképpel tervezték meg, és ennek megfelelően készítették el. Nyolcnál több apostolkép sohasem volt a keresztpánton.¹¹

Az aranyművesek az első oromzat Krisztus-képe által takart apostolábrázolást nagyítók, szemfenékvizsgálók és erős lámpák segítségével igyekeztek alaposabban tanulmányozni. Megállapították, hogy az oromzati foglalat mögött egy csonka kép-lemez van. A felső részén a sérült „ART(H)OLO” feliratot betűzték ki, amelyben a „H” betűt erősen roncsolódottnak találták, ezért csak következtetni tudtak a formájára. A szöveg sajátosságaként határozták meg, hogy a másik hét apostolkép feliratában meglévő SCS rövidítés, ami feloldva a latin SANCTUS, vagyis a „szent” szót jelöli,

⁹ Csomor 1988, 18., 26. oldal; Pap 2003, 97., 122., 131. oldal. Az aranyműves csoporton belüli munkamegosztást Pap Gábor a következőképpen értékelte: „...Csomornak a kutatás érdemi szakaszában az íródeák tisztességes szerepe jutott. A csoport valódi vezetője *Lantos Béla* volt, tőle származik a legtöbb, mai napig helytálló felfedezés. Mellette *Ludvig Rezső* vitte a fő szerepet, míg *Poór Magdolna* – ha szabad ezt a kifejezést használni – »kontrázott nekik«. Az ő megállapításait fogalmazta késszé Csomor Lajos, s ennek az anyagnak a birtokában kezdett önálló kutatási műveletekbe” (Pap 2003, 131. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint).

¹⁰ Csomor 1988, 31., 35., 43–46., 48. oldal. Röviden összefoglalom a szóban forgó képek másodlagossága mellett szóló legfontosabb érveket. A Mihály császárt ábrázoló zománclemez 39 milliméter magas és 44 milliméter széles, 8×3 milliméterrel nagyobb az öt hordozó foglalat belső méreténél. Mivel nem fér a foglalatba, ahhoz szegecseléssel rögzítették. A „Kon.” kép túlságosan kifeszíti a foglalatát, szabályosan nem tudták befoglalni. 34×34,5 milliméteres méretével fekvő téglalap formájú, míg az abroncs többi, szabályosan befoglalt zománcképe 34×32,5–33 milliméteres méretű, álló téglalap alakú. A Geobicász-lemeznél a figura középvonala a lemez középvonalától kissé a szembenézeti bal oldal felé csúszik, míg a többi képnél a két tengely csaknem egybeesik. A tengelyek különbözősége arra utal, a Geobicász-lemezből levágtak, hogy a jelenlegi foglalatába beleférjen, és szabályosan be tudják foglalni.

¹¹ Csomor 1988, 57–58. oldal

ebben az esetben nem olvasható – mert soha nem is volt e megnevezés része. Úgy találták továbbá, hogy a felirat alatt az arc helyéről kipergett a zománc, válltól lefelé pedig nemcsak a kép zománca, hanem maga az aranylemez is hiányzik. Annak érdekében, hogy ez a csonka lemez a helyén maradjon, valamikor – nyilván a korona elkészülte után – kisebb beavatkozásokat végeztek: a csonk alatt a foglalatot kétoldalt benyomták, a foglalatot hordozó pánt lemezét előrenyomták, a képtörédékek alá, az abroncon az első oromzati Krisztus-képet pedig hátradöntötték. Az aranyműves csoport kutatásait lejegyző és közreadó Csomor Lajos az „ART(H)OLO” képet a korona eredeti Bertalan-lemezének maradványaként azonosította.¹²

Pap Gábor később egy irodalmi forrás alapján megerősítette, hogy az aranyművesek által inkább csak kikövetkeztetett betű a felirattörödékekben valóban „H”. Koller József pécsi nagyprépost vezetésével 1792-ben megvizsgálták a koronát, ennek eredményeiről egy 1800-ban megjelent latin nyelvű könyv számolt be. Az említett kiadványban a vizsgálat alkalmával készült rajzokat is közöltek. Az egyiken a szóban forgó kép felső része is látszik, ami annak a jele, hogy ekkoriban az oromzati Krisztus-ábrázolást még nem döntötték hátra. A Pantokrátor mögötti kép felirata egyértelműen kiolvasható a rajzon: „ARTHOLO” (16. kép).

Az aranyművesek által adott olvasat megerősítése mellett Pap elutasítja, hogy ez a lemezcsont a korona eredeti, Bertalan apostolt ábrázoló képének a maradványa lenne. A következtetést egyrészt arra alapozza, hogy Bertalan nevét „ART(H)OLO” formában nem használták, ilyen módon nem rövidítették, további érvként pedig azt hozza fel, hogy a feliratból a többi apostol neve előtt megtalálható SCS rövidítés hiányzik. Ezért ezt a törédeket kizárja a korona eredeti képei közül, ebben a tekintetben tehát pontosítja az aranyművesek megállapításait.¹³

A Ludvig Rezső vezette csoport nem csak a koronán végrehajtott képcserékre nézve tett fontos észrevételeket. Jelentősek e kutatók azon eredményei is, amelyek közvetve a korona egységes tervezését és egyidejű elkészítését bizonyítják. Az aranyművesek a keresztpánt középső lemezéről megállapították – részben egy régebbi fotó alapján (3. kép), amelynek készítésekor a leszerelt felső kereszt nem volt a helyén –, hogy ezt még a rajta lévő zománckép elkészítése előtt átfúrták, és a lyukat felpere-mezték. A lyuk körül a zománckép elkészítésekor szabadon hagytak egy akkora, gyűrű alakú helyet, amekkorán a kereszt talpa kényelmesen elfér. Ez annak a jele, hogy a felső zománcképet már eleve a jelenlegi helyére, a lemez fölé illesztendő kiemelkedő elem rögzítésére szolgáló lyukkal tervezték. Tehát nem utólag fúrták át, és nem más használati tárgyról vették a felső Pantokrátor lemezét.¹⁴

¹² Csomor 1988, 72–73. oldal

¹³ Pap 2003, 120–122. oldal. A művészettörténész újabban felvetette, hogy esetleg az abroncs homlokzati Krisztus-képe is másodlagos a Koronán. A gyanúját többek közt azzal indokolta, hogy a képen túl kicsi a biztonsági sáv a zománcozott részek és a lemez szélei között, és következetlennek mondta a motívumhasználatot a Krisztus-alak ruházatánál. Úgy vélte, hogy a koronán eredetileg egy azonos témájú, de másik zománckép lehetett (Pap 2013, 159–161. oldal). A homlokzati Pantokrátor-kép lecserélése mellett felhozott érveket a magam részéről nem tartom meggyőzőeknek.

¹⁴ Csomor 1988, 62. oldal

Az aranyművesek rámutattak arra, hogy az abroncs középvonala, amely a rajta lévő befoglalt képek és ékkövek elhelyezkedése alapján határozható meg, illetve az első oromzati pártá középtengelye nem esik egybe. Az abroncs középvonalához képest a pártá középvonalát a szembenézeti bal oldal felé kissé eltolták. A pártá szimmetriatengelye ugyanakkor egybeesik a keresztpánt hosszanti középvonalával. Az abroncs elülső oromzata ennek alapján egyfajta összekötő elemként működik az alsó koronarész és a keresztpánt között. A pártá szerkezetileg az abroncsához tartozik, a kialakítása milyensége okán ugyanakkor a keresztpánthoz köthető. Elhelyezkedése arra utal, hogy az abroncsot és a keresztpántot egyszerre, már eleve egymáshoz tervezték.¹⁵

A fentebb idézett kutatási eredmények engem meggyőztek arról, hogy a koronát egykor egységes alkotásként komponálták meg és készítették el, és mai állapotában négy másodlagos elhelyezésű kép, illetve képtörödék van rajta.

Voltak, akik a korona egységes egész mivolta mellett felhozott érveket nem fogadták el. Az aranyműves csoport kutatási eredményeinek közreadása után Dercsényi Dezső az *István király emlékezete* című kötet harmadik, átdolgozott, 1987-ben közreadott kiadásában fogalmazott meg egy ellenvéleményt. A művészettörténész abban a tényben, hogy az abroncs homlokzati Krisztus-lemeze, illetve a hátsó Dukász-lemeze is eltakarja a keresztpánt egy-egy apostolképét, annak bizonyítékát látta, hogy a korona két részét utólag egyesítették. Ezért bizonyos korábbi feltevésekhez ragaszkodva úgy gondolta, hogy a keresztpánt nyolc apostolképe valamely más tárgy átalakítása, illetve felhasználása révén került rá az eredeti abroncskoronára.

„A rekeszzománc lemezek csupán nyolc apostolt ábrázolnak, ezekből is kettőt a Dukász-lemez, illetve a bizánci Krisztus-lemez elfed. Négy apostol hiánya, kettőnek eltakarása kétségtelenné teszi, hogy valamely más célra szolgáló tárgy (ereklyetartó vagy a misén használt tányér, a patena lefedésére szolgáló félgömb alakú csillag) felhasználása, illetve átalakítása révén származtak.”¹⁶

Feltehetőleg Dercsényi Dezső érvelésének is volt valami szerepe abban, hogy a korona egységes készültét valló Pap Gábor megpróbált a két keresztpánti kép takarására valamiféle magyarázatot adni. A következőkben az ő gondolatmenetéből fogok idézni. Elsőként azt mutatom be, hogy Pap milyen szimbolikus jelentéstartalmaikat tulajdonít a középkori emberábrázolásoknak.

„...az emberábrázolás a jelképzésnek azon a szintjén, ahogyan a Korona fogalmaz – és ahogy az egész középkor fogalmaz, egészen a reneszánsz hajnaláig – sajátos vonásokat mutat. Akármilyen beosztású, életkorú és nemű embert fogalmaz képpé, az ember mindig egy emberszabásúnak tétélezett teremtet világ képviselőjeként jelenik meg. A maga mikrokozmoszikus voltában egy tágabb, makrokozmoszikus világot idéz meg. Ebben a minőségében három szintje van. A nyakvonalától felfelé a szellemiség megidézője, a nyakvonal és az övvonal között a lelkiségé, az övön alul pedig a testiségé. [...] ha valakit csak fejszoborként mintázok meg, akkor azzal a szellemi-

¹⁵ Csomor 1988, 75–76., 245–247. oldal

¹⁶ Dercsényi 1987, 19. oldal

ségét idézem meg. Ha mellszoborként, akkor a lelkesége is megidéződik benne, és ha teljes alakú lesz a szobor, akkor a teljességet idézem meg. Mit jelent az, ha valakit csak mellkép-kivágatban látunk megjelenni egy zománcképen? Akkor valami gond kell, hogy legyen a testiségével.”¹⁷

Magam nem vagyok a témakör szakértője, talán ezért hiányolom a citált szövegből a bizonyítékokat, amelyek alátámasztanák, hogy az *egész* középkorban, amennyiben a művészek embert ábrázoltak, az illető *mindig* „egy emberszabásúnak tétélezett teremtet világ képviselőjeként jelenik meg”, s ebből adódóan a teljes alakos ábrázolások *mindig* az emberi testiség, lelkeség és szellemiség hármását idézik meg. Az alátámasztó érvek hiánya miatt Pap Gábor idézett, kinyilatkoztatásszerű állítását nem találom meggyőzőnek. Kételkednem kell azon kijelentés helytállóságában is, amely szerint a középkori mellképeken ábrázolt személyek testiségével „valami gond kell, hogy legyen”. A fenntartásaimra az alsó koronárészen szereplő zománcképek is elégséges okot adnak. Az abroncsos eredeti zománcképek között négy emberalakos mellképes ábrázolását találjuk. Ez a négy férfi: Szent György, Szent Demeter, Szent Kozma és Szent Damján (**20–23. kép**). E szentek testiségével vajon mi volt a gond? Miért nem lehetett ezeket ábrázolni? Erre a kérdésre Pap Gábor idézett értelmezése nem ad magyarázatot.¹⁸

A magam részéről nem hiszem, hogy a mellképes ábrázolás szükségszerűen azt jelentené, hogy az alkotással bemutatott személy testiségével valami gond van. Lehetséges, hogy egyszerűen a rendelkezésre álló helyet akarták egy jobban látható, nagyobb arcú mellalakkal kitölteni, a teljes alakos, szükségképpen csak kisebb méretű fejfel megrajzolható figura helyett.

E fenntartásaimat mindenképp szükségesnek láttam előrebecsíteni. Az ismertetésük után tovább idézek Pap Gábortól, hogy bemutassam, a művészettörténész mivel indokolja a keresztpánt két képének takartságát.

„A felső koronárészen van két olyan apostol-ábrázolás, amelyet az alsó koronárészből felnyúló tagozat, vagyis egy-egy oromzati lemez eltakar. Két ilyen kép van, az egyik hátul, ezt a ma itt lévő Dukász-kép háromnegyed részig fedi el. Pontosan a nyakvonalig. Minthogy a Dukász-kép foglalata felül változatlan – ugyanaz, mint ami eredetileg volt –, tehát ha most idáig eltakarja az alatta lévő apostol-képet, akkor eredetileg is eddig takarta el. Elöl pedig a Pantokrátor-kép teljes egészében eltakar egy másik apostol-képet.”¹⁹

¹⁷ Pap 1999, 535. oldal

¹⁸ A Pantokrátor-képtípusnak is van olyan középkori változata, amely Krisztusnak csak a mellképét adja. E változat legismertebb példái a szicíliai Monreale és Cefalù katedrálisaiiban látható XII. századi mozaikok. Nyilván e típus sem azért lett mellkép, mert Krisztus testiségével valamilyen, az ábrázolásból kiküszöbölendő „gond” van. Megjegyzem, a cefalúi képnek, illetve az ugyanezt a típust képviselő két további alkotásnak, a Daphni-kolostor XI. századi kupolamozaikjának, illetve Feofan Grek XIV. századi novgorodi freskójának az átrajzolt változatát Pap Gábor is közli az egyik művében (Pap 1990, 170–171. oldal), tehát e példákat ő is ismeri. (Krisztus mellalakos ábrázolásának egy további példáját lásd a **10. képen**.)

¹⁹ Pap 1999, 536. oldal

„...a fenti Koronarészen – értsd: az összes apostol-képen – a nyakvonal az egyedüli egységghatár. A szellemiség teljesen önálló blokk, de a lelkeséget a testiségtől bizony nem választja el semmi. Nem csak a körvonalban hiányzik erre utaló jelzés, határozottabb figyelmeztetést is kapunk. Nincs övük az apostoloknak! Ez azt jelenti, hogy nem evilági létükben jelenítik meg őket, hanem a lélekkel áthatott test jelenik meg. [...] Ez azt jelenti, hogy ha a hátul-alul lévő, háromnegyed részben eltakart apostol valamilyen vétektípust hordoz, amit szűrés nélkül nem lehet beengedni az emberlakta világba, ez csak egyféle lehet. Érzéki típusú magyarázatot kér egy olyan jelenségre, ami lényegénél fogva érzék fölötti. Ilyenfajta vétekben egyetlen apostol marasztalható el: Tamás. Egész egyszerűen nincs kívül összetéveszteni. Ő az, aki ragaszkodik hozzá, hogy az ujját beletehesse a feltámadt Jézus sebébe. Ennél nem lehet pregnánsabban kifejezni azt, hogy érzéki típusú bizonyítékot kér valamire, ami lényege szerint érzékfölötti. És amikor ezt megkapja, onnantól kezdve számára minden világossá válik. A hite teljessé lesz. Éppen erre mondja neki Jézus: »Látod, Tamás, most már hogy láttál, hiszel. De boldogok, akik nem látnak és mégis hisznek.« Tehát Tamás hite az érzéki tapasztaláson alapul. Ha ez a mentalitás közvetlenül, szűrés nélkül kerül be az emberlakta világba, akkor kialakul az ún. »materialista« világszemlélet. Ami önmagában véve még nem feltétlenül negatív jelenség, mindössze egy sajátság. [...] Annyit jelent – nem többet és nem kevesebbet –, hogy ragaszkodik hozzá: bármi a világban, akármilyen szinten jelentkeznek, átfordítható legyen érzéki tapasztalássá, mert ha ez nem következik be, akkor számára a szóban forgó jelenség a »nem létezők« birodalmába tartozik. Ehhez képest az, hogy a teleszkópot vagy a mikroszkópot milyen nagyságrendben javítja, abszolút lényegtelen kérdés. Attól, hogy százezerszeres egy nagyítás, még éppen úgy az érzéki tapasztalás számára hozza az eredményt, mintha egyszerűen hozzányúl az asztalhoz, és megállapítja, hogy kemény, vagy beleteszi a kezét a forró vízbe, és cáfolja, hogy hideg lenne. Egy ilyenfajta túlzott ragaszkodást az érzéki típusú valósághoz minden időben egyetlen tulajdonsággal lehetett megfékezni, ez pedig a szüzesség.”²⁰

Pap Gábor hiteles tudósításként fogadja el a Révay Péter koronaőr által írt és 1613-ban kiadott, a koronáról szóló latin nyelvű könyvben foglalt állítást, amely szerint a hátsó oromzaton Szűz Mária képmása van.²¹ A művészettörténész többek közt ezért is véli úgy, hogy a Mária-kép Tamás elé helyezésével egyfajta funkcionális eltakaras történt. A szüzességet emblematikusan megidéző Mária-képpel szerinte a Tamás-lemezen egységet képező testiség és lelkeség jellegzetes vétektípusát akarták „kiszűrni”.

Ezzel a „szűrés”-elképzeléssel alapvető problémák vannak, melyeket később fogok részletezni. Itt és most csak két kisebb jelentőségű, vitatandó részletre kívánok kitérni. Az első a Tamás-kép takartságának a mértéke. A koronát ugyan nem volt alkalom közelebről megsejmelni, a róla közzétett fotók alapján azonban úgy tűnik,

²⁰ Pap 1999, 537–538. oldal – az idézet központozását egy helyen javítottam, F. Z.

²¹ Pap 1999, 528. oldal. Vö.: „...magán a kerületen pedig a homlokzati részen almat tartó Üdvöztőnk képmása, az ellenkező oldalon a Szent Szűz Máriáé...” (Révay 1979, 224. oldal).

hogy a Dukász-lemez, illetve a hátsó oromzat foglalatja nem „pontosan a nyakvonallig” takarja Tamás alakját **(26. kép)**. Azon fotón, amely közelítőleg a felső Krisztus-lemez magasságából szemlélve mutatja a teljes koronát, az abroncs hátsó oromzati foglalatja Tamás apostol fejének alsó részét is takarja. A száj vonala, illetve a szakáll ebből a nézőpontból egyáltalán nem látszik.²² Az oromzati foglalat fölött ugyanakkor egy kis, másodlagos kialakítású tartón egy gyöngy ül, ami szintén elfedi valamelyest a fejet az apostolképen. Ez a gyöngy eredetileg nem volt a koronán. Az aranyművesek vizsgálata alapján a gyöngy tartója alatt a Dukász-kép foglalatának lemeze, annak hátlapja erősen sérült, ami annak a jele, hogy innen egy nagyobb alkotórészt kiszakítottak, letéptek.²³ Az oromdísz tetejéről hiányzó tárgyat Csomor Lajos azzal a kereszttel azonosítja, melyet 1551-ben Szapolyai János özvegye, Izabella királyné tört le a koronáról, mielőtt a koronázási jelvényeket kiszolgáltatta volna Habsburg Ferdinándnak.²⁴ Valamilyen kiálló rész tehát eredetileg is takarhatta bizonyos mértékben a Tamás-kép fejét. Vajon ennek a részleges takarásnak is volt „szűrő” funkciója? Ha igen, mi tehetette szükségessé a „szellemisség” szintjén is a szűrést? Vagy ha ez az aranykereszt valójában nem töltött be ilyen „szűrő” szerepet, miként tulajdonítható efféle jelentőség a hátsó oromzat (eredeti) zománcképének?

Nem hagyhatom szó nélkül azt a leírást sem, amely az egész „szűrési” hipotézis alapjául szolgált. Pap Gábor az apostolképekről a következőket mondja: „...a fenti Koronarészen – értsd: az összes apostol-képen – a nyakvonal az egyedüli egységhatár. A szellemisség teljesen önálló blokk, de a lelkeséget a testiségtől bizony nem választja el semmi. Nem csak a körvonalban hiányzik erre utaló jelzés, határozottabb figyelemztetést is kapunk. Nincs övük az apostoloknak!”

Az idézett ismertetés egyértelműen hibás. A keresztpánt hat jól megfigyelhető apostolábrázolása közül Péter és Fülöp alakján valóban nincsen öv **(6., 9. kép)**. A négy másik figura, János, Pál, Jakab és András ugyanakkor egyértelműen övet visel **(4., 5., 7., 8. kép)**. A részleges takartsága miatt a Tamás-lemezről nem állapítható meg, hogy a rajta ábrázolt apostol derekán van-e öv, vagy nincs, a most tárgyalt kérdés szempontjából azonban ez már nem is lényeges. A jól látható tanítványok alapján teljesen világos, hogy Pap Gábor értékelése, amely szerint „nincs övük az apostoloknak”, egy hibás végkövetkeztetést eredményező túláltalánosításon alapul.

Megjegyzendő, hogy az apostolfigurák övei már Pap értelmezési kísérlete előtt is szóba kerültek a koronáról szóló irodalomban. Kovács Éva az apostolalakok meg-

²² Katona 1979, 3. kép; Kovács–Lovag 1980, 22., 36. oldal

²³ Csomor 1988, 49. oldal

²⁴ Csomor 1988, 88. oldal. A kereszt letöréséről szóló adatokra Vajay Szabolcs figyelt fel, aki Kovács Évát tájékoztatta az egykori eseményről. Kovács a letört keresztet a korona mai keresztjének előzményeként azonosította (Kovács–Lovag 1980, 81. oldal). Miután a korona tetején nincs nyoma annak, hogy egy alkotórészt onnan letörtek volna, Kovács magyarázatát Pap Gábor elutasítja (Pap 2003, 123–124. oldal). A művészettörténész azt állítja, ő volt az, aki még a helyszíni koronaszemlék előtt felhívta az aranyművesek figyelmét arra, hogy a kereszt letörésére utaló történeti adatot nem a keresztpánt tetejére kell vonatkoztatni, az eltávolított elemnek az egykori Szűzanya-kép fölött kellett lennie (Pap 2003, 97. oldal).

formáltságát ecsetelve azt állítja, hogy egyes megoldások álló, mások ülő alakok ábrázolására utalnak, az utóbbi részletek példájaként hozza fel a következőket: „Ülő alak arányának felel meg néhány apostol övének elhelyezése is”.²⁵ Az apostolábrázolásokat a róluk mondott összegző gondolataiban a következőképpen írja le: „...az alakok felépítését leginkább tagoltság, a derék határozott jelzése és helyenként az ülő-álló lábak hangsúlyos, stilizált rajza jellemzi”.²⁶

Kovács Éva konkrétan nem sorolja fel, mely apostoloknak van övük. Tulajdonképpen az általa adott leírás sem pontos, mert a derék határozott jelzése nem igaz minden apostolképre, hanem csak azokra, amelyeken a figurák övet viselnek. A tanítványok közül Péternek és Fülöpnek nincs öve, ezért az ő esetükben a derék határozott jelzéséről nem beszélhetünk.

Pap Gábor az írásaiban olyan célzásokat tesz, amelyek azt sejtetik, hogy nem csupán szakmai, hanem valamilyen ezen túlmutató, személyes természetű ellentéte is volt Kovács Évával, illetve szerzőtársával, Lovag Zsuzsával.²⁷ Elképzelhető, hogy ez is közrejátszott abban, hogy Péter és Fülöp figurájának övnélkülisége megragadta Pap figyelmét, s – talán Kovács Évának is ellentmondani akarva – ebből a tényből elhamarkodottan túláltalánosított, mondván, a keresztpánton nincs övük az apostoloknak. Az általam ismert írásaiból sajnos nem derül ki, hogy a művészettörténész ténylegesen milyen úton jutott el ehhez a nyilvánvalóan téves állításhoz. De ennek nincs is különösebb jelentősége. Elég annyit tudnunk, hogy a helytelen leírás miatt

²⁵ Kovács–Lovag 1980, 55. oldal

²⁶ Kovács–Lovag 1980, 56. oldal

²⁷ *A Művészettörténeti Értesítő* 1986. évi 1–2. száma közli Kovács Éva, Lovag Zsuzsa és Marosi Ernő referátumát, amely eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Bizottsága 1984. novemberi ülésére készült. Ezen az ülésen a koronázási jelvények 1978-as hazakerülése óta elvégzett kutatásokkal foglalkoztak. A kinyomtatásra kerülő előterjesztések közül a két utóbbi – túlnyomórészt, ugyanakkor nem minden esetben megalapozottan – elmarasztalólag szól egyes, konkrétan megnevezett koronakutatókról, az aranyműves-vizsgálatokról, illetve Pap Gábor működéséről. Egyfajta válaszként Pap éles – és a lényegét tekintve jogos – bírálattal illette Lovag Zsuzsa cikkének egyik részletét. A kritizált személyt ugyan nem nevezte meg, de az általa bírált műből átvett kép és képaláírás alapján (Lovag 1986, 41. oldal, 8. kép) a célba vett szerző egyértelműen azonosítható. (Lásd a **28. képet**.) „Az itt és most bemutatásra kerülő képnek és aláírásának az eredeti megjelenési helye a jelenlegi magyarországi művészettörténeti szakirodalom legmagasabb szintű magyar nyelvű fóruma. Ez a Művészettörténeti Értesítő. [...] az aláírás így hangzik: »A Dukász Mihály császárt ábrázoló zománclemez javított, másodlagos elhelyezése eredeti foglalatára előtt.« Egy kicsit túlsütött, de azért igazi, hamisítatlan »csúsztatott palacsinta«! [...] az első rész, idáig, hogy »a Dukász Mihály császárt ábrázoló zománclemez«, megfelel a valóságnak. Hát az, hogy »javított, másodlagos elhelyezés«? Hogyan lehet javítani egy elhelyezést, tessék mondani? [...] Ha ez a lemez egyszer a foglalatában van, hogy lehet annál jobban elhelyezni? [...] most jön a csúcs: »másodlagos elhelyezése eredeti foglalatára előtt«. Ha eredeti a foglalat, akkor miért előttre van? Miért nem benne? Ha előttre van, akkor hogy meri azt állítani, [...] hogy »eredeti« a foglalat? [...] felfedezzük: itt egészen elképesztő módon hazudnak nekünk. [...] Tehát itt nem arról van szó, hogy kicsit megcsúszott a toll, hanem elképesztő mértékben megcsúszttatták” (Pap 1999, 529–530. oldal). Lásd még: „...először mindig az van, amit be akarok foglalni. [...] Olyan örült ötvöst soha nem látott a világ, aki előbb elkészíti a foglalatot, aztán addig keresgél, amíg talál hozzá nagyjából hasonló méretű befoglalandó tárgyat, ha belefér, beleteszi, ha nem, akkor eléje teszi és odaszegesceli” (Pap 1999, 526–527. oldal).

már eleve fenntartással kell fogadnunk a Tamás-kép eltakartságára adott magyarázatot.

A hátsó apostollemmez részleges elfedettséget indokolni igyekvő elképzelés előzetes bírálata után az alábbiakban azt idézem fel, hogy Pap Gábor milyen jelentőséget tulajdonít a keresztpánt másik eltakart apostolképének.

„...annak az apostolnak, aki elől van, szintén kellett, hogy olyan tulajdonsága legyen, amelyik nem engedhető be szűretlenül a mi »kisvilágunkba«. Neki viszont a szellemiségével is gond kell legyen, vagyis olyan vétektípus kapcsolódhatott a névéhez, amelyik ha szűretlenül bejön az emberlakta világba, akkor még nagyobb fel-fordulást okoz.

Ezt az apostolképet ma nem ismerjük. Ezen a helyen ugyanis ma nincs zománckép. [...] 1983-ban már egyértelműen bebizonyosodott, hogy a Pantokrátor-kép mögött nincs apostol. Egy felirat van ott, és ezt a feliratot az tartja meg a helyén, hogy alagyúrték az alatta lévő aranylemezt. Azt, amelyik magát az egész feliratot is, meg eredetileg a képet is hordozta. A másik oka annak, hogy fönnt marad a foglalát felső részében a felirat, az, hogy rádöntötték a Pantokrátor-lemezt. Ez eredetileg függőlegesen állt.”²⁸

„Miután nincs jelen maga az apostol, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk a személyét illetően, de keményen tartja magát az a hagyomány, hogy Bertalannal kell számolnunk. Mindenesetre, ha valóban Bertalan volt itt, akkor ki lehet következtetni, mi az a vétektípus, amelyet képviselt, és amelyet teljes egészében – értsd: mind a testiség, mind a lelkiség, mind a szellemiség tekintetében – meg kell szűrni. Ő, amikor János evangéliumában először színre lép, nem a maga nevén említődik, hanem mint Nathanael. [...] Nathanael felé valahogy úgy szól az elhívó szózat – amelyet egy már megtért apostoltárs, Fülöp továbbít hozzá –, hogy: gyere, nézd meg, hogyan gyógyítja ez az ember a betegeket, hogyan támasztja fel a halottakat, hát íme, megérkezett a Messiás! Mármost ha Tamás hallaná ezt, mit mondana? Roppant egyszerű a válasz: hiszem, ha látom. Teljesen nyilvánvaló az ügy: kérem a hullát, tessék, mester, nyúljon hozzá, ha felpattan, nincs tovább kételkedés. A hit teljessé vált. Na de Bertalan nem így reagál a hírré. Hogyan reagál? Úgy, hogy visszakérdez. Honnan jött az úr? Ja, hogy nem Judeából? Akkor nem lehet Messiás. Tehát ő jobban tudja, neki megvan a maga mindentudó receptje, őt nem érdeklik a tények. Ennek a mentalitásnak az a fő sajátossága, hogy egy könyvbölcsesség alapján, amit a delikvens szó szerint és csakis egyféleképpen hajlandó értelmezni, figyelmen kívül hagyja a tényeket. Őt ugyan nem érdeklik ilyen semmiségek. És ha valaki figyelmezteti, azt úgy veszi, mintha megtámadták volna. Mintha őt most egzisztenciájában fenyegetnék. És mert eleve ilyen feltételez, tehát kitámad. Nem tudom, ismerjük-e ezt a mentalitást. Ennek iszonyúak a következményei. Ha én egy könyvbölcsességre hivatkozva, realitásokat figyelembe nem véve, a magam politikai vonalát ráerőltetem a világra, akkor hullahegyekhez juthatok el. Akár rekordot is dönthetek, mert két év alatt harmincmillió nagyságrendben irthatok ki ártatlan embereket, mint Mao elnök tette Kínában. Ott is minden gyil-

²⁸ Pap 1999, 538. oldal

kos az Írásra hivatkozott. Mármint a Vörös Könyvre. De ha fél évezredet visszalapozunk a történelemlakosságunkban, egy másik Könyvvel találkozunk – ez nem vörös, és csillag helyett kereszt ékeskedik rajta! –, amelynek a nevében legalább két földrész jó egyharmadnyi lakosságát irtották ki. Tehát, hogy félreértés ne essék, itt maga ez a szindróma, ez a tünetegyüttes az, ami a veszélyt hordozza. Ezt így is lehet nevezni: Bertalan-szindróma! És ez az, amit csakis a legfőbb bölcsességgel lehet megszűrni. Ez elé valóban a Pantokrátor Krisztus képe került a Koronán, és az ő kezében egyetlen attribútum-értékű tárgy látható: egy könyv. Az a könyv, amely a teljes bölcsességet tartalmazza. Csakis ezzel lehet megszűrni az akarnok módra, gátlástalanul érvényesített részleges tudást.

A bertalani – nathanaeli vétek a szellem büntette. Itt már az értelem szintjéig felhatolt a bűn, ezért teljes egészében el kell takarni a képet. Csak ezen a szűrőn keresztül juthat be a Bertalan-hatás a szakrális királyságba. Számolni kell vele, mert a teremtett világ adottságai közé tartozik, de csakis ilyen feltételek mellett engedhető, hogy érvényre jusson.”²⁹

Mielőtt az egykori Bertalan-kép eltakarásáról előadott fejtegetés részleteivel foglalkoznék, szükségesnek tartom leszögezni, hogy Pap Gábor a koronának egy sajátos működést tulajdonít. Azt feltételezi, hogy a beavatási szertartásnak tekinthető koronázás alkalmával nemcsak jelképesen, hanem ténylegesen hatottak a királyra.³⁰ Ezen a hatáson nem a koronázó főpap által kiszolgáltatott szentség vallásos értelemben vett erejét érti, hanem azt állítja, a korona önmagában, a koronázó személyétől függetlenül egy, a tudomány által valósként el nem ismert, de ténylegesen létező hatóerőt közvetít az uralkodó felé. Pap szerint e hatóerő (tulajdonképpen az Istentől származó teremtői tulajdonság) megnyilvánulásának a felségjelvényen van egy kiindulópontja: a felső Pantokrátor jelképezte „teremtés-pontból csordogál lefelé az apostoli hierarchián keresztül a teremtői tulajdonság, és fölül [...] két önálló emeletbe rendeződik”.³¹ A felső rész irányából aztán az abroncs felé, majd tovább a koronázott személy irányába halad ez az állítólagos hatóerő.

A keresztpánt „apostoli hierarchiá”-jában a felső szintre János, Péter, Pál és Jakab kerül, míg alul Bertalan, András, Fülöp és Tamás kap helyet. A nyolc apostol közül Pap Gábornak tulajdonképpen csak kettővel, az abroncs oromzatai által eltakart Tamással és Bertalannal van baja, amint ez a következőkben idézendő mondataiból ki-világlik.

²⁹ Pap 1999, 541. oldal

³⁰ Pap 1999, 520–521., 524–525., 555. oldal. Vö.: „Vagy komolyan vesszük a »beavató Korona« funkciót – és akkor érdemes tovább kérdezni és tovább kutatni –, vagy azt mondjuk, ez számárság, és akkor tárgyaljuk más szempontból a koronát” (Pap 1999, 525. oldal). Ez a megfogalmazás „kényszerítő erővel hívja elő” a zsidó főpapnak „adott szűkszavú krisztusi választ”: „Te mondad” (Pap 1999, 503. oldal; Mt 26,24).

³¹ Pap 1999, 545. oldal. Egy úgynevezett radieszteziás vizsgálatssorozat jegyzőkönyveiből idézve Pap azt az – általa feltételezésnek nevezett – állítást írja le, hogy a koronában ható sugárzás eredeti neve „hőár” volt. „A »hőár« nem felel meg egyetlen ma ismert sugárzástípusnak sem. Az alchemisták »magnum opusával«, ill. az élet-elixírral vethető össze (ez utóbbi a hordozója). Képszerűen tárolja az információkat” (Pap 2000, 301. oldal).

„Mind a kettő olyan tulajdonságot képvisel, amelyik nem kerülhet be szűrés nélkül az emberi közegbe, mert irdatlan nagy veszélyek forrásává válna. A másik két oldalon szűretlenül jöhet le az apostoli tulajdonság.”³²

A művészettörténész egyetlen olyan, természettudományos hitelességű tényt sem hoz fel, amely bizonyítaná, hogy az általa feltételezett hatóerő létezne, és ezzel a koronázások során a király személyét ténylegesen befolyásolták. Sőt, olyan adatot sem említ, amely arra utalna, hogy a magyar történelem során a koronaával kapcsolatba kerülő személyek, a királyok, a koronaörök vagy a papok hittek volna egy olyan típusú hatóerőben, amilyennek a létét ő feltételezi. A korona „működéséről”, a titokzatos hatóerőt közlő szerepéről vallott nézeteivel ezért nem tudok mit kezdeni. Úgy gondolom, azok az általam ismert formájukban komolytalanok, észérvek alapján egyszerűen értékelhetetlenek.

Még ha módosítom is Pap vélelmét, és úgy tekintem, hogy a két kritikus apostolkép takarásával nem valóságos szűrést akartak végezni a korona alkotói, hanem ezzel a megoldással csak jelzésszerűen utaltak arra, hogy az elfedett apostolokkal megidézett véteket más, az oromzati Pantokrátor- illetve Szűz Mária-képekkel szimbolizált tulajdonságokkal kell mindenkinek a maga lelkéből „kiszűrnie”, a feltevés akkor sem tűnik megalapozottnak. A következőkben azt fogom áttekinteni, hogy a módosított értelmezés érvényessége ellen mit lehet felhozni.

Első lépésként rögvest azon kell elgondolkodnom, hogy vajon egy szent ábrázolásával a középkori művészek meg akarhattak-e idézni bármiféle vétektípust? Hiszen a szent éppen attól szent, hogy az Istentől elnyert kegyelemnek köszönhetően megszabadult a bűntől.³³ Tényleg megtörténhetett, hogy a keresztény mesterek egy-egy szent ábrázolásával az illető valamilyen vétkére akartak célozni? A magam részéről kételkedem ebben.

A vétekkiszűrés hipotézisét ezen túlmenően még azért is problémásnak érzem, mert Pap Gábor a koronán kívül egyetlen olyan műtárgyat sem nevez meg, amelyen egy – részben vagy egészében – takart képpel valamilyen vétket, az azt elfedő képpel pedig a vétek kiszűrését jelképezték – illetve a kiinduló feltevés erősebb megfogalmazása szerint: ténylegesen elvégezték – volna. Ilyesmire utaló korabeli írott forrást, vagy szokásként fennmaradt egyházi hagyományt sem idéz a művészettörténész. Ezek a hiányosságok, úgy gondolom, már önmagukban megkérdőjelezzik a magyarázatkísérlete létjogosultságát.

A játék kedvéért persze feltételezhetem, hogy az abrons oromzati képeivel valóban a Bertalannal és Tamással megidézett véteket akarták kiszűrni a korona alkotói. Ebben az esetben viszont, egyfajta ellenpróbát téve, meg kell kérdeznem, vajon a

³² Pap 1999, 545. oldal

³³ Vö.: „Azért felövezvén elmétek ágyékát, józanok legyetek s bízzatok tökéletesen a kegyelemben, mely nektek feljánytatik Jézus Krisztus megjelenésére; mint engedelmes fiak, nem alkalmazkodva tudatlanságtok régi vágyaihoz, hanem a Szent szerint, aki titeket meghívott, magatok is minden viselkedétekben szentek legyetek; mert írva van: Szentek legyetek, mivel én szent vagyok!” (1Pét 1,13–16)

többi apostol nem hozható kapcsolatba valamilyen vétekkel? Biztos, hogy az ő ro-
vásukon nincs semmi „kiszűrendő”?

Nyilvánvaló, hogy a bibliai szövegek alapján a keresztpánt felsőbb szintjén helyet
kapó négy apostol sem volt vétek nélküli, és esetenként tetteikért maga Jézus feddte
meg őket. A következőkben az apostoli hierarchia felső emeletén lévő személyek
vétkességét bizonyító szakaszokat fogom bemutatni a bibliából.

Tudnivaló, hogy Pétert Jézus az egyháza alapjának, vagyis átvitt értelemben a rang-
ban első apostolának nevezte.³⁴ Mégis, közvetlenül a nagy méltóságra történt kine-
vezése után e tanítvány vétkezett. Az esetről Máté és Márk evangélista is megemlé-
kezik, az alábbiakban Máté leírását idézem fel egy katolikus bibliafordítás alapján.

„Attól fogva kezdé Jézus tanítványainak jelezni, hogy neki Jeruzsálembe kell
menni, és sokat szenvedni a vénektől és írástudóktól és papi fejedelmektől, és meg-
öletni, és harmadnapon föltámadni. És félrevonván őt Péter, kezdé neki szemre-
hányást tenni, mondván: Isten mentsen téged, Uram! nem fog ez történni veled. Ki
megfordulván, mondá Péternek: Távozzál előlem, kísértő! megbotránkoztatsz engem,
mert nem az Isten dolgaival gondolsz, hanem az emberekével.”³⁵

A citált részletben Péter a saját képességeit túlbecsülve ki akarja igazítani a mes-
tere által mondottakat, mire maga Jézus inti meg őt. Az evangéliumi események ké-
sőbb Jézus jövődölését igazolják, az ő szavai ugyanis beteljesednek, a tanítványác
ellenben nem.

A reá váró végzetet Jézus az utolsó vacsora után, közvetlenül az elfogatása előtt is
bejelenti a jelen lévő követőinek. Péter ez alkalommal megint csak ellentmond mes-
terének, akit korábban az Isten fiának nevezett,³⁶ és ezzel méltóságban saját maga
felett álló személynek ismert el.

„Akkor mondá nekik Jézus: Ti mindnyájan megbotránkoztok énbennem ez éjjel.
Mert írva vagyon: Megverem a pásztort, és elszélednek a nyáj juhait. De ha majd fel-
támadtam, előttetek megyek Galileába. Péter pedig megszólalván, mondá neki: Ha
mindnyájan megbotránkoznak is tebenned, én meg nem botránkozom soha. Mondá
neki Jézus: Bizony mondom neked, hogy ez éjjel mielőtt a kakas szól, háromszor ta-
gadsz meg engem. Mondá neki Péter: Ha meg is kellene halnom veled, nem tagadlak
meg téged. Hasonlóképen beszélének a tanítványok mindnyájan.”

Még azon az éjjelen Jézust elfogták és Kaifás főpap házába vitték, ahol az írás-
tudók és a vének összegyűltek, hogy az eléjük vitt rabot kivallassák és elítéljék. Péter

³⁴ Vö.: „...te Péter vagy, és erre a kösziklára fogom építeni egyházamat, és a pokol kapui nem vesznek
erőt rajta. És neked adom a mennyek országa kulcsait. És amit megkötöndesz a földön, meg leszén
kötte mennyekben is, és amit feloldandasz a földön, fel leszén oldva mennyekben is” (Mt
16,18.19).

³⁵ Mt 16,21–23. Vö.: „És kezdé őket tanítani, hogy az Emberfiának sokat kell szenvedni, és megvetés-
ben részesülni a vénektől, főpapoktól és írástudóktól, és megöletni és három nap mulva föltámadni.
És egész nyíltan beszéle vala az ígét. Félrevonván pedig őt Péter, kezdé lebeszélni. Ki megfordulván
és látván tanítványait, megdorgálá Pétert, mondván: Távozzál előlem kísértő! mert nem az Isten dol-
gaival gondolsz, hanem az emberekével” (Mk 8,31–33).

³⁶ Vö.: „Te vagy a Krisztus, az élő Isten Fia” (Mt 16,16).

távolról követte a foglyul ejtett mesterét elhurcoló menetet, majd bement a főpap udvarára, leült a szolgák közé, hogy lássa, mi történik Jézussal.

„Péter pedig künn az udvarban ül vala. És hozzá jöve egy szolgáló, mondván: Te is a galileai Jézussal valál. Ő pedig tagadá mindnyájok előtt, mondván: Nem értem, mit mondasz. Midőn pedig kiment a kapu alá, meglátá őt egy másik szolgáló, és monda az ottevőknek: Ez is a názáreti Jézussal volt. És megint tagadá esküvel, hogy: Nem ismerem azt az embert. Kis vártatva hozzá menvén az ott állók, mondák Péternek: Valóban te is közülük való vagy, mert beszéded is elárul téged. Erre kezdé átkozódni és esküdözni, hogy nem ismeri azt az embert. És azonnal megszólala a kakas. Akkor eszébe jutott Péternek Jézus szava, melyet mondott vala: Mielőtt a kakas szól, háromszor tagadsz meg engem. És kimenvén onnan, keserves sírásra fakadt.”³⁷

A történések ez alkalommal is Jézus prófétai szavait igazolják. Amikor az önmagát ismét túlbecsülő Péter erre rádöbben, a saját lelkiismeretétől vádolva, a vétkét elismerve sírva fakad.

Jézus halála, feltámadása és mennybemenetele után Pétert – másik nevén Kéfást – az egyik apostoltársra, Pál rója meg a nem megfelelő viselkedéséért. Erről az esetről Pálnak a galatákhoz írott levelében olvashatunk.

„Midőn pedig Kéfás Antiochiába jött, szemtől szembe ellentálltam neki, mert méltó volt a feddésre. Mielőtt ugyanis némelyek Jakabtól oda mentek volna, együtt szokott étkezni a pogányokkal; de midőn azok odamentek, visszavonult és különvált *tőlük*, mert félt azoktól, kik a körülmetélésből valók voltak. Tettetésével megegyeztek a többi zsidók is, úgy hogy Barnabást is ebbe a tettetésbe vitték. De midőn láttam, hogy nem járnak egyenesen az evangélium igazsága szerint, mondám Kéfásnak mindnyájuk előtt: Ha te zsidó létedre pogány módon élsz és nem zsidó módon, miként kényszeríted a pogányokat zsidó módon élni?”³⁸

Az idézett szövegekben Péter önmagában alaptalanul bizakodónak, nehéz próbatételben gyengének, a megismert igazságban ingatagnak, az evangéliumi mérce szerint helytelen társadalmi elvárásokkal szemben engedékenynek mutatkozik. A vétkei miatt joggal rója meg őt Jézus, a saját lelkiismerete, illetve az apostoltársra, Pál. Úgy vélem, mindezek tudatában okkal kérdezhetjük meg, hogy ha Pap Gábor szűrésihipotézisének van valamilyen alapja, akkor vajon a korona Péter-képénél nem kellett volna valamilyen „szűrőt” alkalmazni?

Ugyanezt a kérdést feltehetjük a másik három, felsőbb emeleti apostolábrázolást illetően is. Pál apostolról ismeretes, hogy fiatalon, amikor még a Saul nevet viselte, a zsidóságon belül a farizeusok irányzatához tartozott. Farizeusként meglehetősen buzgósággal üldözte Jézus tanítványait. Az *Apostolok cselekedeteiről* szóló újszövetségi könyv erről a következőket írja: „Saul [...] pusztítja vala az egyházat, sorra járva a házakat, elhurcolta a férfiakat és asszonyokat s őrizet alá adta őket”. „Saul még egyre fenyegetőzést s öldöklést lihegett az Úr tanítványai ellen. Elméne tehát a főpaphoz és

³⁷ Mt 26,31–35.69–75. Vö.: Mk 14,27–31.66–72; Lk 22,31–34.54–62; Jn 13,36–38; 18,15–18.25–27.

³⁸ Gal 2,11–14

levelet kére tőle Damaszkusba a zsinagógákhoz, hogy ha talál férfiakat és asszonyokat, akik ezt az utat követik, elhozhassa megkötözve Jeruzsálembe.”³⁹ A már kereszténnyé lett Pál szintén megemlékezik életének erről a szakaszáról a galatákhoz írt levelében: „...hallottátok, mint viseltem magamat egykor a zsidóságban, hogy mód felett üldöztem az Isten egyházát és pusztítottam”.⁴⁰ A vallási buzgóságtól hevített Saulról tudott, hogy őt maga a feltámadt Jézus feddte meg, abban a látomásban, amely az apostol megtérésének az oka lett.⁴¹

A keresztény értékrend alapján Jézus tanítványainak üldözése, a férfiak és asszonyok bebörtönzése nyilvánvalóan vétkek. Ezért most is joggal fogalmazódik meg a kérdés: ha a szűrőhipotézis valóban hiteles magyarázatot ad a Bertalan- és a Tamás-kép takartságára, vajon nem kívánczik a keresztényüldöző farizeusból lett apostol zománclemeze elé is valamilyen „szűrő”?

A keresztpánt felsőbb emeletének másik két apostola egy testvérpár, Zebedeus két fia, Jakab és János. Az evangéliumok e két tanítványról előadnak olyan történeteket, amelyekben a testvérek valamilyen vétket követnek el. Az egyik ilyen elbeszélésben a Jézust követők rangsoráról van szó. A leírás mindhárom szinoptikus evangéliumban megtalálható, de csak Máté és Márk mondják el részletesebben, milyen körülmények közt merült fel a tanítványi rangsor problémája, és csak ők nevezik meg a főszerepet játszó apostolokat. Az alábbiakban Márk tudósítását idézem fel.

„És hozzá járulának Jakab és János, Zebedeus fiai, mondván: Mester! kívánjuk, hogy amit kérünk, cselekedd meg nekünk. Ő pedig kérdé tőlük: Mit akartok, hogy nektek cselekedjem? És mondák: Tedd meg nekünk, hogy egyikünk jobboldon, másikunk baloldalon üljünk a te dicsőségedben. Jézus pedig mondá nekik: Nem tudjátok, mit kértek. Meg tudjátok-e inni a poharat, melyet én iszom? vagy meg tudtok-e keresztelkedni a keresztséggel, mellyel én megkeresztelkedem? Azok pedig felelék neki: Meg tudunk. Jézus pedig mondá nekik: A poharat ugyan, melyet én iszom, inni fogjátok, és a keresztséggel, mellyel én megkeresztelkedem, meg fogtok keresztelkedni; de a jobboldon vagy balfelől való ülést nem az én dolgom, hogy megadjam nektek, hanem *azoké lesz*, akiknek készítetett. És hallván ezt a tíz, bosszankodni kezének Jakabra és Jánosra.”⁴²

Az evangéliumi szöveg nem állítja, hogy Jézus elmarasztalta volna Zebedeus fiait. A tanítványok között kialakult feszültséget a mesterük olyan szavakkal oldja fel, amelyekkel nem általában a rangkérést, a többiek fölé emelkedés vágyát utasítja el, hanem csak azt a szándékot, amely Jakab és János igénye háttérében állott. Jézus a naggyá válás elfogadható módját a következőképpen adja meg: „Tudjátok, hogy akiket a nemzetek fejedelmekül tekintenek, azok uralkodnak rajtuk, és nagyaik hatalmaskodnak felettük. De nem úgy van tiköztetek; hanem aki nagyobb akar lenni, az

³⁹ ApCsel 8,3; 9,1.2

⁴⁰ Gal 1,13

⁴¹ „Saul, Saul, miért üldözesz engem? [...] Nehéz neked az ösztöke ellen rugdalóznod” (ApCsel 9,4.5).

⁴² Mk 10,35–41

lesz a ti szolgátok; aki pedig első akar lenni köztetek, rabszolgája lesz mindenkinek; mert az Emberfia sem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon, és életét adja váltságul sokakért”.⁴³ Ezek a szavak kimondatlanul nemcsak Zebedeus fiait intik meg, hanem a másik tíz tanítványt is, akik nem megfelelően reagáltak a testvérpár kérésére.

A másik, most megemlíthető történetet az evangélisták közül csak Lukács jegyezte fel. Ebben Jézus egyértelmű szavakkal marasztalja el a meggondolatlan, indulatos fivéreket.

„Történt pedig, mikor közeledtek az ő fölvetelének napjai, eltökélé, hogy Jeruzsálembe megyen. És követeket küldé maga színe előtt, kik elmenvén, a samaritánusok egyik helységébe érkezének, hogy szállást készítsenek neki. De nem fogadák be őt, mert Jeruzsálem felé tartott. Látván pedig ezt tanítványai, Jakab és János, mondák: Uram! akarod-e, hogy mondjuk, szálljon le tűz az égből, és eméssze meg őket? És hozzájuk fordulva, megfeddé őket, mondván: Nem tudjátok, milyen szelleműek vagytok. Az Emberfia nem jött lelkeket elveszteni, hanem megmenteni. És más faluba menének.”⁴⁴

Zebedeus fiai részéről ebben az elbeszélésben is megmutatkozik a másokat alávetni akaró hatalomvágy, illetve az elszenvedett sérelemért aránytalan túlzással megfizetni akaró, gyilkolni kész hirtelen indulat. Jézus az adott helyzetben joggal utasítja rendre Jakabot és Jánost. S én is okkal gondolhatok arra, hogy ha valóban érvényes magyarázatot ad Pap Gábor „szűrési” hipotézise a Bertalan- és a Tamás-kép takartságára, ezen elmélet hatókörében a Zebedeus-fiúk képmásainak is kijárhatna egy-egy „szűrő”.

A magam részéről úgy vélem, hogy a keresztpánt felsőbb „apostoli” szintjén ábrázolt személyekkel kapcsolatba hozható vétkek, illetve az e személyeket ábrázoló zománcclemezek takaratlansága (is) a Pap Gábor által előadott magyarázat érvényessége ellen szól. E meggyőződésemet tovább erősíti, hogy a művészettörténész fejtegetése Bertalan és Tamás vétkekességéről nyilvánvalóan hibás, illetve komoly ellenérvek miatt vitatható.

E minősítés igazolása végett először emlékeztetőként ismét felidézem a Bertalan-ról adott jellemzés kritikus részeit.

„...amikor János evangéliumában először színre lép, [...] Nathanael felé valahogy úgy szól az elhívó szózat – amelyet egy már megtért apostoltársra, Fülöp továbbít hozzá –, hogy: gyere, nézd meg, hogyan gyógyítja ez az ember a beteget, hogyan támasztja fel a halottakat, hát íme, megérkezett a Messiás! [...] Bertalan [...] visszakérdez. Honnan jött az úr? Ja, hogy nem Judeából? Akkor nem lehet Messiás. Tehát ő jobban tudja, neki megvan a maga mindentudó receptje, őt nem érdeklik a tények. Ennek a mentalitásnak az a fő sajátossága, hogy egy könyvbölcsesség alapján, amit a delikvens szó szerint és csakis egyféleképpen hajlandó értelmezni, figyelmen kívül hagyja a tényeket. Őt ugyan nem érdeklik ilyen semmiségek. És ha valaki figyelmeztet,

⁴³ Mk 10,42–45

⁴⁴ Lk 9,51–56

teti, azt úgy veszi, mintha megtámadták volna. Mintha őt most egzisztenciájában fenyegetnék. És mert eleve ilyet feltételez, tehát kitámad. [...] Ezt így is lehet nevezni: Bertalan-szindróma!”

Ahhoz, hogy e gondolatmenet megalapozottságát meg lehessen ítélni, fel kell idéznem *János evangéliumának* nyitányát. Ebben Keresztelő János tanúságot tesz az általa megpillantott Jézusról két tanítványának, akik ezt meghallva elhagyják korábbi mesterüket, és Jézus követői lesznek. Az elbeszélésben ezután három további, Jézushoz csatlakozó férfi elhívásáról esik szó.

„...áll vala János és kettő az ő tanítványai közül. És ránézvén Jézusra, ki arra járt, mondá: Íme az Isten Báránya! És hallá őt szólni a két tanítvány, és követték Jézust. [...] András pedig, Simon Péter testvére, egyik vala a kettő közül, kik ezt hallották Jánostól, és követték őt. Ez először találkozik saját fivérével Simonnal, és mondá neki: Megtaláltuk a Messiást (minek jelentése Krisztus). És Jézushoz vivé őt. Jézus pedig rátekintvén, mondá: Te Simon vagy, Jónás fia; te Kéfásnak fogsz nevezetni, ami annyit tesz, mint Péter. Másnap Galileába akarván menni, találkozáék Fülöppel. És mondá neki Jézus: Kövess engem. Ez a Fülöp Betsaidából való volt, András és Péter városából. Fülöp találkozáék Natánaellel, és mondá neki: Akiről Mózes írt a törvényben és a próféták, megtaláltuk Jézust, József fiát Názáretből. Mondá neki Natánael: Jöhet-e valami jó Názáretből. Felelé neki Fülöp: Jer és lásd. Látván Jézus a hozzájövő Natánaelt, mondá felőle: Íme az igaz izraelita, kiben nincs álnokság. Kérdezé őt Natánael: Honnan ismersz engem? Felelvén Jézus, mondá neki: Mielőtt Fülöp téged hívott volna, mikor a fügefa alatt voltál, láttalak téged. Felelé neki Natánael és mondá: Rabbi! te vagy az Isten Fia, te vagy Izrael királya. Felelvén Jézus, mondá neki: Mivel azt mondtam neked: Láttalak téged a fügefa alatt, hiszel; nagyobb dolog fogsz látni ezeknél.”⁴⁵

Amennyiben összevetjük Natánael (Bertalan) evangéliumi elhívását a Pap Gábor által elmondottakkal, a művészettörténész előadásában két súlyos pontatlanságra figyelhetünk fel. Az egyik, hogy amikor Fülöp elhívja Natánaelt, egyáltalán nem arra biztatja, hogy nézze meg, Jézus miként gyógyít betegeket, miként támaszt fel halottakat. Ilyesmit nem is mondhat, hiszen *János evangéliuma* szerint Jézus Natánael elhívásáig még egyetlen csodát sem tett, így betegeket sem gyógyított, és halottakat sem támasztott fel. Fülöp csupán ennyit mond: „Akiről Mózes írt a törvényekben és a próféták, megtaláltuk Jézust, József fiát Názáretből.” A másik tévedés az a teljességgel elfogadhatatlan minősítés, amely szerint Bertalant „...nem érdeklik a tények. [...] egy könyvbölcsesség alapján, amit [...] szó szerint és csakis egyféleképpen hajlandó értelmezni, figyelmen kívül hagyja a tényeket. Őt ugyan nem érdeklik ilyen semmiségek. És ha valaki figyelmezteti, azt úgy veszi, mintha megtámadták volna. Mintha őt most egzisztenciájában fenyegetnék. És mert eleve ilyet feltételez, tehát kitámad.” Amennyiben ezt a jellemzést összevetjük az evangéliumi leírással, rögvést kiváláglik a tarthatatlansága. Bertalan semmiképpen sem vádolható azzal, hogy őt „nem érdeklik a tények”. Hiszen amikor Fülöp felszólítja őt, hogy „jer és lásd”, el-

⁴⁵ Jn 1,35–37.40–50

megy, hogy személyesen találkozzon Jézussal, hogy ne csak hallomásból, hanem személyes tapasztalatból is megismerje őt. Mondhatni, Bertalan éppenséggel pont a személyes tapasztalásból megismerhető tények érdeklik, és nem elégszik meg a hallomáson alapuló, közvetett ismeretszerzéssel. A Fülöptől hallott hírt fenntartással fogadja, és csak akkor ismeri el hitelesnek, amikor kiderül számára, Jézus olyasmit tud róla, amiről csak nem hétköznapi módon, isteni kiválasztottként értesülhetett. Miután megtapasztalja ezt aényt, felülbírálja korábbi meggyőződését, tulajdonképpen belátja, hogy „jöhet” „valami jó Názáretből”. A bibliai elbeszélés alapján Bertalan a tényektől való elzárkózással egyáltalán nem vádolható. Ráadásul az evangéliumi szövegben Jézus semmiféle vétet sem ró fel az apostolnak, hanem kifejezetten elismerően szól róla: „Íme az igaz izraelita, akiben nincs álnokság”. Mindez pedig azt jelenti, hogy a Pap Gábor által leírt „szindróma” valójában nem köthető Bertalanhoz,⁴⁶ ezért a korona készítőinek nem lehetett okuk arra, hogy az állítólagos „vétkes” kiszűrése érdekében az apostol zománclemezét a homlokzati Pantokrátor-képpel takarják el.⁴⁷

A szűrőelméletet illetően a fentebb részletezettekhez hasonló ellenvetéseim támadnak akkor is, ha Pap Gábor elképzelését összevetem a Tamás-lemezzel kapcsolatba hozott evangéliumi szakaszokkal. Az értékeléshez először bemutatom *János*

⁴⁶ A Pap által említett „szindróma” *János evangéliumának* szereplői közül leginkább azokra a farizeusokra illik, akik Jézust mindenáron el akarták ítélni. Ők, amikor megtudták, hogy Jézus szombati napon gyógyított meg egy vakon született embert, csak a szombati nyugalmat előíró vallási parancs megsértésével foglalkoztak, a csodálatos gyógyítást csakis ebből a szemszögből voltak hajlandók értelmezni. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a szombati gyógyítás megítélésében a farizeusok nem voltak egységesek. Vö.: „Mondák [...] némelyek a farizeusok közül: Nem Istentől való ez az ember, ki a szombatot meg nem tartja. Mások mondák: Hogyan cselekedhet bűnös ember ilyen jeleket? És szakadás lön közöttük” (Jn 9,16).

⁴⁷ Hosszú évekig úgy véltem, hogy Pap Gábor idézett Bertalan-minősítése egy pontatlan visszaemlékezés eredménye: a művészettörténész talán csak a memóriájából idézte fel *János evangéliumának* nyitányát, és ezért hagyta figyelmen kívül, hogy Fülöp felszólítására Natánael – a tényekre való nyitottságát is bizonyítva – személyesen felkereste Jézust. A művészettörténész újabban megjelent, *Üdv-történet – magyarul* című könyvében olvasható egyik megjegyzés alapján e véleményemet át kellett értékelnem. „Nem érdekelnek a tények, nekem meg van írva...” (Natánael-Bertalan nyilatkozik így, amikor meghallja, hogy a messiásnak vélt Jézus nem az előírás szerinti irányból, Júdeából érkezett, hanem a „pogánysággal” fertőzött Galileából. Milyen szavakkal fogadja őt Jézus, amikor mégiscsak megjelenik előtte? »Ímé egy igazán izraelita...« – *Ján. 1:48.*)” (Pap 2015b, 196. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint.) Ezen a helyen Pap továbbra is a „nem érdekelnek a tények, nekem meg van írva...” eszmeiség képviselőjeként írja le Bertalan, miközben láthatólag tisztában van vele, hogy az apostol a kezdeti tartózkodásán túllépve személyesen felkereste Jézust, a számára bejelentett „tényt”. Emellett elfogadhatatlan módon – a modernizált Károli-fordításból – csak töredékesen idézi a Natánaelt fogadó Jézus szavait, azt a látszatot keltve, mintha Jézus szerint az lenne „igazán izraelita”, akit „nem érdekelnek a tények”. Jézus kijelentése viszont csak a teljes mondat alapján értelmezhető: „Ímé egy igazán Izraelita, a kiben hamisság nincsen” (Jn 1,48). A tőle most idézett szakasz alapján feltételezhető, hogy a művészettörténész részéről a „Bertalan-szindróma” minősítés eredendően valamilyen szövegértési, szövegértelmezési hibából fakad. Szándékos csúsztatást nem gyanítok, mert ehhez a valótlanság túl könnyen leleplezhető.

evangéliumból, hogy a feltámadás napján este, illetve nyolc nap múlva miként jelent meg Jézus a tanítványok előtt.

„Mikor pedig este lőn azon a napon, a hét első napján, és az ajtók be voltak zárva ott, hol a tanítványok egybe valának gyűlve a zsidóktól való félelem miatt, eljőve Jézus, megállta közében, és mondá nekik: Békesség nektek! És midőn ezt mondotta, megmutatá nekik kezeit és oldalát. Örvendének tehát a tanítványok, látván az Urat. [...] Tamás pedig, egy a tizenkettő közül, ki kettősnek neveztetik, nem vala velük, mikor eljött Jézus. Mondák tehát neki a többi tanítványok: Láttuk az Urat. Ő pedig mondá nekik: Hacsak nem látom az ő kezein a szegek nyomát, és ujjamat a szegek helyére nem bocsátom, és kezemet az ő oldalába nem teszem, én nem hiszem. És nyolc nap múlva ismét odabenn valának az ő tanítványai, és Tamás is velük. Eljőve Jézus a zárt ajtón át, és megállta közében, és szóla: Békesség nektek! Azután mondá Tamásnak: Tedd ide ujjadat, és nézd kezeimet; és nyujtsd ki kezedet, és tedd az én oldalamba, és ne légy hitetlen, hanem hívő. Felelé Tamás és mondá neki: Én Uram, és én Istenem! Mondá neki Jézus: Mivelhogy láttál engem, Tamás! hittél; boldogok, akik nem láttak, és hittek.”⁴⁸

Amennyiben az evangéliumi beszámolót összevetem Pap Gábor értelmezésével, megint csak arra a következtetésre kell jutnom, hogy a művészettörténész gondolatmenete hibás. A bírálatom megalapozásaként újra felidézem, hogy Pap miként jellemzi Tamás apostolt.

„Érzéki típusú magyarázatot kér egy olyan jelenségre, ami lényegénél fogva érzék fölötti. [...] Ő az, aki ragaszkodik hozzá, hogy az ujját beletehesse a feltámadt Jézus sebébe. Ennél nem lehet pregnánsabban kifejezni azt, hogy érzéki típusú bizonyítékot kér valamire, ami lényege szerint érzékfölötti. És amikor ezt megkapja, onnantól kezdve számára minden világossá válik. A hite teljessé lesz. Éppen erre mondja neki Jézus: »Látod, Tamás, most már hogy láttál, hiszel. De boldogok, akik nem látnak és mégis hisznek.« Tehát Tamás hite az érzéki tapasztaláson alapul.”

A citált szakaszban a művészettörténész azért marasztalja el Tamás apostolt, mert a „hite az érzéki tapasztaláson alapul”. Ez a bíráló élű minősítés megalapozatlan. A feltámadás estéjén szerzett élményeikről a társai így számoltak be később Tamásnak: „Láttuk az Urat”. A látás kétségtelenül érzéki tapasztalás, ami annyit jelent, hogy a Jézust feltámadása estéjén megpillantó tanítványok hite is érzéki tapasztaláson alapult. Talán emiatt meg kellene róni őket is? Nyilván nem, hiszen *János evangéliuma* erre semmiféle alapot sem ad. Ha pedig őket nem kárhoztathatjuk azért, mert a hitük érzéki tapasztaláson alapult, ugyanezért Tamást sem mondhatjuk vétkesnek.

Lukács evangélista másképp adja elő a Jézus feltámadása után történeteket, mint János. Nála a feltámadás napján, este, a tanítványok körében megjelenő Jézus felszólítja követőit a teste megnézésére és megtapogatására, anélkül, hogy a jelenlévők ezt

⁴⁸ Jn 20,19.20.24–29

külön kérnék.⁴⁹ A Lukácsnál olvasható elbeszélésváltozat is ellene szól Pap Gábor értelmezésének, amely szerint Tamás azért érdemel elmarasztalást, mert a hite érzéki tapasztalásból fakad.⁵⁰

Tudnivaló, hogy *János evangéliumában* Jézus szó szerint kimondva nem feddi meg Tamást azért, mert látni akarta őt, de még csak azért se, mert nem hitt a feltámadásában. A szavaiban ugyan burkolt szemrehányás lappang, de ebből az újszövetségi leírásból nem derül ki egyértelműen, mestere miért találta vétkesnek az apostolt. A szöveg homályossága ugyanakkor nem bizonytalaníthat el bennünket, hiszen nem különösebben nagy rejtélyről van szó. A megfejtéséhez csupán egy másik evangéliumot, Márk tudósítását kell felidézni a feltámadás utáni eseményekről.

„Feltámadván pedig reggel a hét első napján, megjelenék először Mária Magdolnának, kiből hét ördögöt űzött vala ki. Ez menvén, hírl adá azoknak, kik vele voltak, s most gyászolának és siránkozának. Azok hallván tőle, hogy él és hogy ő látta, nem hívék. Ezután pedig megmutatá magát kettőnek közülök más alakban, útközben, mikor falura mennek vala. Ezek is elmenvén, hírt adának a többinek; de nekik sem hívének. Végre az asztalnál ülő tizenegynek jelenék meg; és szemükre hányá hitetlenségüket és szívük keménységét, hogy azoknak, kik őt feltámadása után látták, nem hittek.”⁵¹

Márk evangéliumában Jézus azért rója meg a tanítványait, mert nem hittek azoknak, akik látták őt a feltámadása után. Ez a beszámoló ugyan név szerint nem említ meg senkit, így Tamás apostolt se, de egyértelmű, hogy az elbeszélésből kiolvasható indok a *János evangéliumában* Tamásról elmondottakra is érvényes. Vagyis Pap Gábor értelmezésével ellentétben Tamás vétke nem az, „hogy érzéki típusú bizonyítékot kér valamire, ami lényege szerint érzékfölötti”,⁵² hanem az, hogy nem hitt azoknak, akik

⁴⁹ Vö.: „...egybegyűlve találák a tizenegyet és a velük levőket [...] egyszer csak köztük álla Jézus, és mondá nekik: Békesség nektek, én vagyok, ne féljete. Kik megrémülvén és félvén, azt vélték, hogy lelket látnak. És mondá nekik: Miért zavarodtatok meg, és miért támadnak ilyen gondolatok szíveitekben? Nézzétek meg kezeimet és lábaimat, hogy én magam vagyok; tapintsatok meg és lássátok, mert a léleknek húsa és csontjai nincsenek, amint látjátok, hogy nekem vannak. És ezt mondván, megmutatá nekik kezeit és lábait. De mikor örömlükben még mindig nem hittek és csodálkoztak, mondá nekik: Van-e itt valami ennivalótok. Ők pedig elébe tévének egy darab sült halat és lépesmézét. És miután evett előttük, vévén a maradékot, nekik adá” (Lk 24,33.36–43).

⁵⁰ Pál apostol azt tanítja, „a hit hallásból van, a hallás pedig Krisztus szava által” (Róm 10,17). Miután a hallás érzéki tapasztalás, mondhatjuk, hogy a hit bizonyos tekintetben érzéki tapasztalásból van. Ennek alapján valakit csak azért, mert a hite érzékileg megtapasztalt tényekből táplálkozik, nem lehet kárhoztatni. S ez érvényes Tamás apostolra is.

⁵¹ Mk 16,9–14

⁵² Megjegyzem, az evangéliumi szövegek tanúsága szerint csak egy olyan apostol van, aki az „érezékfölötti” létezésének érzéki természetű bizonyítását kérte Jézustól. Ez a tanítvány nem Tamás – akit ebben a vonatkozásban Pap Gábor szerint „egész egyszerűen nincs kivel összetéveszteni” –, hanem Fülöp. Az érzéki bizonyítást igénylő kérésről, illetve ennek elutasításáról szóló részlet *János evangéliumában* olvasható. „Mondá neki Fülöp: Uram! mutasd meg nekünk az Atyát és elég nekünk. Mondá neki Jézus: Annyi idő óta vagyok veletek, és nem ismertél meg engem?! Fülöp! aki engem látott, látta az Atyát is. Hogyan mondhatod hát: Mutasd meg nekünk az Atyát? Nem hiszed-e, hogy én az Atyában, és az Atya én bennem vagyok? Az igéket, melyeket én mondok nektek, nem magamtól

a feltámadása után már látták Jézust. Ezért, és nem másért inti meg Tamást a halálból feltámadt mestere az alábbi szavakkal: „boldogok, akik nem láttak, és hittek”.

Arról nem tudok, hogy a szemtanúk bizonyosságtételével szembeni hitetlenséget valaha is a szüzességgel próbálták volna elhárítani. Ezért úgy gondolom, a korona készítőinek nem lehetett okuk arra, hogy Tamás apostol e vétkét az őt ábrázoló zománclemez elé állított Szűz Mária-képpel akarják kiszűrni „az emberlakta világ”-ból.

Az elsorolt észrevételeim miatt Pap Gábornak az apostolképek takartságáról adott magyarázatát minden részletében hibásnak kell mondanom. A művészettörténész alaptalanul rendelt egy-egy vétket Bertalanhoz és Tamáshoz, továbbá tévedett akkor is, amikor az apostollemezek eltakarását a velük megidézett vétkek kiszűrésének szükségességével indokolta.

A magam részéről úgy gondolom, hogy ha a koronán a keresztpánti két apostolkép – eredetileg csak részleges – takartságának van valamilyen szimbolikus jelentése, az a megjelenített személyeknek nem az ellentétes vagy egymást kizáró, hanem a hasonló tulajdonságain alapul. Vagyis a Bertalan- és a homlokzati Pantokrátor-képpel, illetve a Tamás- és a lecserélt Szűz Mária-lemezzel egyaránt hasonló minőségekre utalhattak a korona alkotói, mégpedig – az elrendezésükből adódóan – a takart képekkel az illető minőségek részlegesebb, kevésbé tökéletes változataira, az eléjük állított oromzati alakokkal pedig a kiteljesedett, tökéletes formákra. Annak tárgyalását, hogy ténylegesen miféle jelentéstartalmak kapcsolhatják össze ezeket a képeket, máskorra hagyom, mivel ez a kérdéskör különösebben nem függ össze jelen munkám célkitűzésével.

A következőkben a választott témához szorosabban kapcsolódó problémákkal, Pap Gábor koronaértelmezésének néhány további vitatható részletével kívánok foglalkozni. Az egyik a felségjelvény elkészültét meghatározó szellemi közegről adott elképzelés, a másik pedig az a módszer, amellyel Pap a koronáról leszerelt egyik eredeti zománckép nyomára igyekezett rábukkanni.

Ami a korona keletkezését meghatározó közeget illeti, azok a kutatók, akik az egész ékszer Nyugatról, a pápától (vagy a német-római császártól) származtatták, ezt nyilvánvalóan római típusú kereszténynek tartották. A két korábbi korona egyesítését feltételezők a magyarországi összeállítást hazai katolikusoknak tulajdonítot-

mondom; az Atya pedig énbenem lakván, ő maga cselekszi a tetteket is. Higgyetek nekem, hogy én az Atyában vagyok és az Atya énbenem. Ha másképp nem, hát a cselekedetekért magukért higgyetek” (Jn 14,8–12). Ugyanez az evangélium a bevezetőjében szintén tanúságot tesz arról, hogy az Atya a látás természetes testi érzékével felfoghatatlan. „Istent soha senki nem látta; az egyszülött Fiú, ki az Atya kebelén vagon, ő jelenté ki” (Jn 1,18).

Eltöprenghetünk azon, hogy ha Pap Gábor közelítésének lenne valami alapja, vajon a koronán nem kellett volna a Fülöp képviselte, az „érzékfőlötti” létezésének érzeki természetű bizonyítását kérő tulajdonságot „megszűrni”? Annyi bizonyos, hogy a korona Fülöp-lemezének csak az egyik szélét takarja kisebb mértékben a párta vele szomszédos eleme, a művészettörténész ezt a képet lényegében takaratlannak tekinti. Sőt, éppenséggel azt hangsúlyozza, hogy a Péter és András, illetve a Pál és Fülöp zománclemezét hordozó pántokon keresztül „szüretlenül jöhet le az apostoli tulajdonság” a felső Krisztus-kép irányából a föld felé (Pap 1999, 545. oldal).

ták, a felső koronarészt a nyugati kereszténység, az alsó, görög eredetűnek tartott részt pedig a bizánci kereszténység kultúrköréből eredeztették. Akik odáig mentek, hogy a keresztpánt képeit valamilyen, eredetileg nem koronaként használt tárgy darabjainak vélelmezték, azok sem vonták kétségbe, hogy a később egyesített elemek mindegyike a római, illetve a bizánci kereszténység uralta területeken készült.

Pap Gábor ezeket a nézeteket nem fogadja el, azt állítja, a korona egy más típusú „kereszténység” hatókörében született. Véleményét az általa a koronáról kiolvasni vélt képi program milyenségével igyekszik alátámasztani.

„...tényleg létezik a Korona képrendjében egy keresztény program, de az, alapjellegzetességeit tekintve, sem római kereszténynek, sem görög kereszténynek nem nevezhető. Más szóval: ez a program a judeokrisztianizmus két, egymással is vetélkedő főága közül egyiknek a tanításrendszeréből sem vezethető le. Ezt a képrendet a kereszténység egyik mellékágával lehetne első közelítésben legszerencsésebben kapcsolatba hozni [...] A manicheista vagy manicheus kereszténységről van szó.”⁵³

„...a manicheizmus a saját leszármazási vonalán két közbülső állomást tart nyilván. Az ő névadó mesterük Mani, őróla nevezte el a kortársi gyakorlat, illetve az utókor a manicheizmust. Igen ám, de a saját hagyományuk szerint Mani készen kapta a bölcsességét. Azt a legendás személyt, akinek a könyvtárát örökölte, hogy aztán a saját neve alatt terjessze tovább a benne talált tanokat, Buddásznak hívták, s azt már régen kimutatta a kutatás, hogy ez a név Buddhának, a buddhizmus névadójának a fedőneve. Tehát a buddhizmusban lecsapódott bölcsesség megy tovább a manicheizmusba és ennek a bölcsességnek a megszemélyesítője Buddász. Ámde Buddász sem a saját bölcsességét adja tovább a manicheista hagyomány szerint, hanem neki is van egy mestere, azt pedig úgy hívják, hogy Szkythiánosz. Na most hát ha ez a név se beszélő név, akkor nem tudom, mi az. Tehát egészen nyilvánvalóan a szkythiánoszi, azaz szkíta bölcsesség az ősforrása a manicheista tanításnak.”⁵⁴

A művészettörténész a szkíta bölcsességet a magyar hagyomány részének mondja. Azt vallja, hogy a magyarság a szkíták utódnépe.⁵⁵ Az írásaiban tett elszórt utalások

⁵³ Pap 1999, 553. oldal

⁵⁴ Pap 1999, 554. oldal. Máshol a következőket mondja Pap Gábor a manicheizmusról: „ennek az »eretnekség«-vonulatnak a »vérvonala« a Kr. u. III. században élt vallásalapítót, Manit messze megelőző korokba, illetve vallási-etnikai közegekbe vezet vissza. Első fokon a buddhizmushoz (Mani tanainak közvetlen forrásaként a manicheista hagyomány egy bizonyos *Buddasz* nevez meg), a végső kútfő azonban ugyanezen hagyomány-ágazat szerint *Szkythiánosz*: az ősi szkíta bölcsesség letéteményese. [...] Ha tekintetbe vesszük [...], hogy I. András királyunk tiltó rendelkezésében még »ősi pogány szkíta vallásnak« nevezetik a kigyomlálásra ítélt hazai vallásalakulat, akkor világossá válik, hogy a mi népművészetünkbe [...] nem a mellékágon, a »perzsa eretnekségnek« bélyegzett manicheizmuson vagy annak mellék- és utóhajtásain, a középkori eretnekmozgalmakon át érkezett a fejtegetésünk tárgyát képező világmagyarázó eszmerendszer, hanem egyenes úton, a Werbőczy Hármaskönyvéig s azon túl, egészen az utolsó századforduló tájáig folyamatosan posztulált szkíta–magyar jog- (és úgy látszik: szellemi) folytonosság sodorvonalán” (Pap 1999, 118–119. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint). Lásd még: „...a manicheizmus tudvalevőleg a szkíta ősvallás hagyomány-készletét örökölte ránk – oldalágon. A főág pedig ebben az esetben [...] a mi keresett ősvallásunk hagyomány-vonulata” (Pap 2015b, 37. oldal).

⁵⁵ Pap 1999, 545. oldal

alapján úgy tűnik, azt gondolja, hogy a szkíták ősvallása – ami csillagmítoszi jellegű volt – részlegesen fennmaradt, létezésének nyomai a magyar népművészetből (mesékből, balladákból, hímezésekből, faragásokból) mind a mai napig kimutathatók. Ez a szkíta ősvallás alkotja az „őszövetséget” annak a „szkíta kereszténységnek”, ami, hirdeti Pap, András és Fülöp apostolok térítő munkájának eredményeként jött létre.

Állítását, miszerint a magyarok a latin kereszténység fölvétele (vagyis az első ezredforduló tájéka) előtt a „szkíta vallást” követték, tulajdonképpen csak egyetlen írott forrásra, annak is egy sajátos értelmezésére alapozza. Felidézi a Corpus Jurisból I. Endre (András) király (1046–1060) azon rendeletét, „amelyben »megparancsolta, hogy minden magyar avagy jövevény Magyarországon, ki a scythiai ősi pogány szokást el nem hagyja, Jézus Krisztus igaz vallására nyomban vissza nem tér és nem hallgat a szent törvényre, melyet a dicsőséges István király adott vala, feje és jószága vesztésével bűnhődjék.« (Magyar Törvénytár: Első Endre parancsolatja vagy rendelkezései.)”⁵⁶ Pap Gábor felhívja a figyelmet arra, hogy az eredeti, latin nyelvű forrásban a tiltott vallásról „szóról szóra ez áll: »scythico, gentili et ethnico ritu«. Ezt fordíthatjuk ugyan olyanformán is magyarra, ahogyan a Törvénytár (Corpus Juris Hungarici) tette a maga hivatalos szövegében, de úgy is, hogy »szkíta nemzeti és népi szertartásrend«.”⁵⁷

Az adott történelmi korban a „szkíta nemzeti és népi szertartásrend” már a szkíta kereszténységet jelenti, legalábbis ebben a közelítésben. Megjegyzendő, Pap Gábor nem egyszerűen a magyarok szkítautód voltát vallja, ő a szkíta-hun-avar-magyar művelődési folyamatosság mellett tör lándzsát. A korona készítésének idejéről határozott álláspontot nem formál. Felveti, hogy az esetleg már az V–VI. század táján elkészülhetett. Megfontolásra érdemesnek mondja továbbá Beöthy Mihály hipotézisét, amely szerint a korona eredetileg ott lehetett az úgynevezett „avar kincsben”, amelyet a frank Nagy Károly (768–814) hadizsákmányként hurcolt el az avaroktól. Lehetségesnek tartja továbbá, hogy a frankoktól valamilyen úton-módon a pápához kerülhetett a korona, aki utána I. István királynak adta, s ezzel valójában az egykori jogos tulajdonos örökösének juttatta vissza.⁵⁸

Amennyiben számba vesszük, Pap Gábor mi alapján állítja, hogy a korona képi világa a „szkíta kereszténység” programját tükrözi, csupán egyetlen olyan részletet találunk, amelyről a művészettörténész azt mondja, hogy ez a „manicheista vagy manicheus kereszténység” eszmevilága irányából magyarázható.⁵⁹ Ez pedig az apostolképek háttereinek megformáltsága. Az itt feltűnő alakzatokat, az állatfigurákat és a négykaréjmotívumokat a manicheizmus fényfelszabadítás-programjával hozza kapcsolatba.

⁵⁶ Pap 1999, 501. oldal

⁵⁷ Pap 1999, 503. oldal. Magam nem tudok latinul, ezért nem tudom megítélni, hogy Pap Gábor fordítása elfogadható-e.

⁵⁸ Pap 1999, 504., 545., 556–557. oldal

⁵⁹ Most hangsúlyosan csak a képi párhuzamokra gondolok, ezért Pap Gábornak az egyes szentek névünnepeire, illetve az ebből kirajzolódó rendszerre alapozott feltevését figyelmen kívül hagyom.

A Gyorsjelentés a Korona-kutatás állásáról címmel jegyzett, 1987-re keltezett írásában erre a vélelmezett összefüggésre csak röviden utal: „Koronánk esetében jó okunk van arra gyanakodni, hogy az apostolképek hátterein látható növényi, zoomorf és egyéb »díszítmények« sajátos motivikája, illetve motívumrendje éppen ennek a »fényfelszabadítási programnak« a *direkt*, szabályszerű kifejtése.”⁶⁰ Egy másik, 1995–1999 közé datált munkájában sem tárgyalja hosszasan a kérdést: „A fényfelszabadítás művelete két menetben zajlik le. Az első menetben olyan állatnak a testén szűrődik át a fény, amelyik négylábú, mégpedig tovább nem pontosítható négylábú állat. Ott látjuk Péter és Jakab apostol képének a hátterében. A négylábú állat – ezt szintén a manicheista hagyományból tudjuk – a tűz elemét jelölte. A második menetben azután a levegő elemét jelölő madár tűnik fel, amelyik sem nem galamb, sem nem turul, sem nem sas, sem nem sólyom, hanem egyszerűen: madár. [...] itt pontosan lehet látni, hogy ezeknek az állatoknak a testén szűrődik át az az apró alapjel, amelyik a kiteljesedett fény megidézője a manicheista kéziratokban, de egyéb emlékeken is. Azé a fényé, amely földi lekötöttségéből éppen rajtuk keresztül tud felszabadulni.”⁶¹

Az apostolképek motívumvilágának ennél részletesebb tárgyalásával a művészettörténész általam ismert munkáiban nem találkoztam. Amit találtam, az nagyon kevés, még a meglévő apostolképek részletesebb leírásával sem szolgál. A magamfajta laikus érdeklődő csupán ennyiből aligha tudja megítélni, hogy helyes-e Pap Gábor állítása, miszerint az apostolképek háttereiben megfigyelhető motívumokat a manicheizmus, illetve a „manicheus kereszténység” eszmevilágából lehet levezetni. Arra viszont mindenképp felfigyelhet, hogy Pap a kijelentéseit egyetlen képi párhuzammal sem támasztja alá. Nem mutat be egyetlen olyan „manicheus” műalkotást sem, amelynek formavilága rokonságot mutatna az apostolképek háttereivel.

Aki nem elégszik meg azzal, hogy koronaügyben csupán Pap Gábor munkái alapján tájékozódjon, hanem kezébe veszi Deér József e témában született könyvét is, abban valószínűleg rögvest kétely támad a „manicheista” („szkíta”) eredeztetést illetően. Az 1948-tól svájci emigrációban élő Deér koronáról szóló német nyelvű műve először 1966-ban jelent meg, magyar fordítása csaknem negyven évvel később látott napvilágot. E kötetből kiderül, hogy az alsó koronarészen lévő, görög feliratos zománcképeknek vannak párhuzamaik a bizánci ötvösművészet alkotásai között,⁶² bár ezen analógiák művészi színvonala jóval alacsonyabb. A felső koronarész apostolképeihez ilyen párhuzamok nem kerültek elő. Deér József elfogadja Marc Rosenberg értékelését, amely szerint az a mód, ahogyan a madarakat és a díszítőformákat elhelyezték az apostollemezéken, a nyugati ornamentikában nem szokásos.⁶³ Egyes részletmegoldások megfelelőt ugyanakkor Deér ki tudta mutatni a középkori művészeti emlékekből.

⁶⁰ Pap 2003, 105. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint

⁶¹ Pap 1999, 553. oldal

⁶² Deér 2005, 38., 42., 44., 47., 50., 134., 135a., 139–143. kép. Megjegyzem, Pap Gábor az általam áttekintett munkáiban a görög feliratos képek párhuzamait nem tárgyalja.

⁶³ Deér 2005, 101. oldal

A korona apostolképein Fülöp és Tamás feje mellett indák láthatók, Péter és Jakab fejét két oldalról négylábú állatok, Jánosét, Andrásét és Pálét madarak fogják közre. A négykaréj „alapjelét”, amelyet Pap Gábor „a kiteljesedett fény megidézője”-ként azonosított, a Fülöp- és a Tamás-lemezről készült fényképeken nem pillanthatjuk meg. János apostol ábrázolásán csak a szembenézeti bal oldalon, a figura testének magasságában jelenik meg, hat egymás fölötti, körbe zárt négykaréjként. A fej magasságában, a madár közelében nem fordul elő. Péter, Pál, Jakab és András lemezén a figura fejét közrefogó szegélyeken is megjelenik a négykaréj motívuma (4–9., 26. kép).

Az apostolfigurákat szegélyező díszítés Deér szerint „egy nyilvánvaló *horror vacui*-ból fakad”, vagyis az üres teret kitölteni akaró művészi szándék eredménye. „Figurális ábrázolásokkal kombinálva találunk négykaréjokat és kis köröket szembenálló griffek és oroszlánok körül a St. Maurice d’Agaune-i aranykanna mindkét zománckalottáján [...]. Sűrű háttérmintaként jelenik meg a körbe írt négykaréj Mihály arkangyal domborművű alakja mögött a San Marco kincstárában [...]; hasonló minta borítja még az állatok testét is a Pala d’Oro külső keretén a vadászó császárt ábrázoló két zománckalottán [...].”⁶⁴ Miután Deér József kutatási eredményei alapján az úgymond „judeokrisztian” művészetben előfordul a négykaréjmotívum háttérkitöltőként, illetve állatok testén is, meg kell kérdőjeleznem, hogy a korona apostolképeit vajon kell, vagy egyáltalán lehet-e a Pap Gábor által vélelmezett szkíta vagy „manicheus kereszténység”-ből eredeztetni.

Még ha feltételezem is, hogy a magyarok, vagy általában a „szkíta utódnépek” körében létezett egyfajta „szkíta kereszténység”, és e vallásuk tanítása szerint uralkodójuknak valamikor koronát készítettek, alapos okom van kételkedni abban, hogy ez az ékszer azonos lehetne a magyar királykoronázó koronával. Elsősorban a magyar korona kétnyelvűsége, a felső rész latin, illetve az alsó rész görög betűs feliratai indokolják az ez irányú kételyemet.

A feliratok kétnyelvűségét meghatározó jelentőségű ténynek tartó elképzelés alapján a XVIII. századtól sorra születtek azok a közelítések, amelyek tagadták, hogy a korona latin és görög feliratú részei egyszerre, egy időben keletkeztek, s külön-külön a nyugati, illetve a keleti kereszténység köréből származtatták az eltérő nyelvű feliratokkal ellátott elemeket. A kiinduló elképzelés egyedül üdvöztető voltát Kovács József egy 1984-ben megjelent közleményében elutasította. Kovács rámutatott, hogy a római katolikus egyház szokásai alapján a feliratok kétnyelvűsége nem feltétlenül bizonyítja azt, hogy a korona két fő alkotórésze nem készülhetett egyszerre, egy időben, eleve egymáshoz tervezve. Az alábbiakban felidézem, hogy Pap Gábor miként mutatja be Kovács József érvelését.

„...Kovács József konkrét bizonyító példák kíséretében elmondja, hogy a két leg-

⁶⁴ Deér 2005, 124. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint. Négykaréj- (illetve körbe zárt négykaréj-) motívumot bemutató illusztrációk a hivatkozott műben: 126., 128–129., 133–134., 144., 165., 167., 265., 267., 269–271., 280., 303–305. kép. (A Deér által bemutatott anyag szemelvényeként lásd a 10–15. képet.) Pap Gábor műveiben az említett formai analógiák értékelését nem találtam meg.

fontosabb szakrális esemény – felszentelés – elengedhetetlen velejárója volt a két-nyelvűség a történeti egyházban. Ez azt jelenti, hogy már az első évezred közepe tájától konkrétan, bizonyított módon tudjuk, hogy a templom-szenteléskor és a pap-szenteléskor mindkét nyelv használata kötelező volt. A templomszenteléskor mind a két nyelv teljes ábécéjét fel kellett írni a padlóra, pap-szenteléskor pedig a legutóbbi időkig – ma már állítólag nem, de a hivatkozott példák a történeti időkre vonatkozólag perdöntő súlyúak! – mind a két nyelven minden fontos szöveget végig kellett mondani, elejétől végéig. Ennek a szabálynak soha senki nem adta olyan magyarázatát, hogy azért mondjuk el görögül, mert ez a Bizánci Birodalom nyelve, és azért latinul, mert ez a Nyugat-római, illetve a Német-római birodalomnak a nyelve.

[...] Már a középkor derekától, legalábbis Durandus Rationale-ja óta pontosan ismerjük a magyarázatot: a görög ez esetben a *bölcsesség* nyelve, a latin pedig a *hatalomé*.⁶⁵

Az előadottak értékeléséhez szükségesnek tartom felidézni, hogy a gondolatmenetet megalapozó forrásban ténylegesen mi olvasható. Ezért az alábbiakban Kovács József írásából bemutatom azt a szakaszt, amelyre Pap Gábor utalt.

„A görög és latin nyelv együttes használata nyugati – római – gyakorlat és semmiképpen sem bizánci szokás. Bizánc mindig kényesen ragaszkodott a görög nyelv kizárólagos használatához. Róma viszont a latin nyelv használatával nem szorítja ki a görög nyelvet, sőt elsőbbséget enged neki. A hittanulók intézményében is a Hitvallás átadása – felmondása először görögül, majd latin nyelven történt. Kereszteléskor a Credo-t »a férfiak felett görögül, a nők felett latinul mondták, mert e két nyelv az összes nyelvet jelzi« – írja [...] Honorius Augustodunensis a *Gemma animae* c. művében (*I. könyv, 67. fejezet*), majd így folytatja – a görögök ugyanis minden népet megelőztek bölcsesetükkel, a rómaiak pedig minden nemzeten uralkodtak. A görög nyelv által tehát a bölcsek, a latin nyelvvel a fejedelmek szerepelnek. Ezért a hitvallást görögül is és latinul is eléneklik, hogy minden nyelven dicsérjék az Urat.« A templomszentelésnél is az a gyakorlat alakult ki a római egyházban, hogy a szentelő püspök pásztorbotjával a görög és a latin ABC-t írja a templom padozatára átlósan. Honorius Augustodunensis ezt a gyakorlatot így okolja meg (i. m., I. könyv, 155. fejezet): »...mert a *görög nyelv* a *bölcsesség* miatt a *latin nyelv* pedig az *uralkodói hatalom* miatt a többenél kiválóbbnak tűnik, minthogy mindenütt a Kereszt hitére térít...« – A középkorban válik az is általános szokássá, hogy Rómában a pápa miséjén az evangéliumot előbb görögül, majd latinul hirdetik.”⁶⁶

Kovács József eredeti felvetése, amely szerint a korona kétnyelvűsége önmagában véve még nem zárja ki, hogy a műremek egységes elgondolás alapján, egy helyen és egy időben készült, mindenképp megfontolásra érdemes. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül ugyanakkor, hogy Kovács magyarázata természetszerűen abból a feltételezésből indul ki, hogy a korona a nyugati kereszténység eszmeisége által meghatározott közegben született. Pap Gábor ezzel a felvetéssel egyáltalán nem foglalkozik a gon-

⁶⁵ Pap 1999, 534. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint

⁶⁶ Kovács 1984, 894. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint

dolatmenetében, Kovács József eszmefuttatását kritikai értékelés nélkül emeli át a saját közelítésébe, nem törődve azzal az ellentmondással, amely így keletkezik. Még csak meg sem próbál magyarázatot adni arra, hogy a „judeokrisztán” kereszténységtől szerinte bizonyos sarkalatos kérdésekben lényegesen eltérő „szkíta kereszténység” követői vajon miért készítették uralkodójuknak olyan koronát, amelynek felső részén latin, az alsó részén pedig görög nyelvű feliratok vannak? Ugyan mi bizonyítja, hogy e feltételezett vallás hívei is elfogadták azt a hierarchikus elképzelést, amely szerint a latin a hatalom, a görög pedig a bölcsesség nyelve, amikor a görög nyelv kizárólagosságához ragaszkodó bizánci egyház sem követte ezt az elvet? Ha egyszer annyira más volt a „szkíta” kereszténység, mint a „judeokrisztán” kereszténység, vajon e felekezet tagjai miért nem nevezték meg a saját nyelvükön az uralkodójuk fejékén ábrázolt személyeket? Úgy is kérdezhetném – ha elfogadom a szkíta-hun-avar-magyar folytonosság vélelmét –, vajon miért nem szkíta-hun-avar-magyar nyelvűek a koronán a képfeliratok?

Ezt, a saját elképzeléshalmazában benne rejlő ellentmondást feltehetőleg Pap Gábor is érzi, sejtí, még ha – az általam végigolvasott – műveiben nem is tárgyalja. Talán emiatt próbált meg esetenként értelmes magyar nyelvű üzeneteket kiolvasni a korona felirataiból. Ezzel a kísérletével tulajdonképpen már a felségjelvény háromnyelvűségét feltételezte.

A művészettörténész magyar nyelvű kiolvasási próbálkozásaival nem kívánok részletesebben foglalkozni.⁶⁷ Csupán egy, az elképzeléshalmazában rejlő ellentmondásra kívánok rámutatni. Pap azt állítja, hogy a „szkíta kereszténység” oldalági hajtatásának tekinthető manicheizmusban Mani, „...a vallásalapító egyenes utasítására válik térítési alapszabállyá, hogy kinek-kinek *a maga nyelvén* kell hirdetni az örömuzenetet”.⁶⁸ Ez a szabály – mint majd az alábbiakban kimutatom – a művészettörténész szerint a „szkíta kereszténységre” is áll. Ebben az esetben viszont újra, és még hangsúlyosabban fel kell tennem a kérdést, hogy az állítólagos „szkíta keresztények” a *saját* uralkodójuk koronáján eredendően miért nem a saját (a Pap elképzeléseiben nyilvánvalóan *nem* görögnek és *nem* latinnak tételezett) nyelvüket használták? A magam részéről úgy gondolom, hogy a művészettörténész értelmezési kísérlete erre a kérdésre nem ad elfogadható választ.

Mindezen túlmenően le kell szögezmem, hogy a „szkíta kereszténység” létének feltevése csak egy olyan ötlet, amit szilárd, megkérdőjelezhetetlen tények nem támasztanak alá. Miután nem vagyok kellően járatos ezen a területen, nem fogom részletesen áttekinteni, hogy miféle kiinduló adatokkal, vagy inkább képzettársítások, nem szükségszerűen bizonyító erejű következtetések illetve feltevések láncolatával igyekszik

⁶⁷ Vö.: „»Paulus« (=»pólus«?)”; „»Petrus« (=»pedrös«?)”; „Jakab = új kapu?”; „...a »Philippus« név magyarul »fél-lépő(s)nek« is olvasható [...], de »fellépő(s)nek« is...” (Pap 2013, 152., 157. oldal). „...»sacer, sacra, sacrum« (klasszikus latin ejtéssel, fonetikusan írva: SzaKeR, stb.) – SzéKeL(ő). Rövidítésben, például a magyar Szent Korona apostolképein: SCS ~SzéKeS... (A hivatalosnak mondható feloldási javaslat ilyenkor: *sanctus*.)” (Pap 2015a, 230. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint.)

⁶⁸ Pap 1999, 505. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint

igazolni e vallásalakulat létét Pap Gábor. Csupán egyetlen, általa felhozott érvnek fogok alaposabban utánajárni. Ez az érv igazából már nem a koronához, hanem a magyar néphagyomány bizonyos elemeihez kötődik. Kiindulópontom ismét a művészettörténész egyik leírása lesz.

„Ha a dunántúli pásztorművészetben (tágabban: a magyar népművészetben) feltűnő oltárbrázolásokat alaposabban megvizsgáljuk, hamarosan az a benyomásunk támad, hogy itt egy olyan rítus emlékeivel állunk szemben, amely bizonyos fokig emlékeztet ugyan a judeo-krisztianizmus ún. »nagyegyházi« vonalának szertartásrendjére, ám egynémely lényeges ponton mintha el is térne tőle. Ugyanakkor kétségtelenül inherens, azaz minden mozzanatában logikus, összefüggő és zárt eszme-, illetve gyakorlat-rendszerrel van szó, amelynek szerves kiegészítő tartozékai a napjainkig eleven s mindegyre újjászülető »apokrif imádságok«, valamint az ún. paraliturgikus népi vallásosság számtalan egyéb eleme.⁶⁹ Ez utóbbi szöveges megnyilvánulásokkal kapcsolatban legyen elég itt egyetlen kortárs »adatközlőt« idézni feltételezéseink helyességének igazolására. (*Engedi Illésné, Makó – Polner 1985. nyomán.*)

»Szülémtű tanútam. Esténként mondogatom magamba. Én ezt a templomban nem imádkoztam. Ott ilyet nem hallottam.«⁷⁰

Az idézett szövegben szembetűnő, hogy Pap Gábor a feltételezését, amely szerint „a napjainkig eleven s mindegyre újjászülető »apokrif imádságok«, valamint az ún. paraliturgikus népi vallásosság számtalan egyéb eleme” „szerves kiegészítő tartozékai” a „minden mozzanatában logikus, összefüggő és zárt eszme-, illetve gyakorlat-rendszer”-nek, vagyis a „manicheus” vagy „szkíta” kereszténységnek, mindössze azzal támasztja alá, hogy az „apokrif imádságok”-at a templomban nem imádkozták. A szóban forgó imádságokkal Pap ezen túlmenően egyáltalán nem foglalkozik. A bennük kifejeződő eszmeiséget, a motívumvilágukat egyáltalán nem vizsgálja. Semmi jelét sem találtam az írásaiban annak, hogy a néphagyomány ezen elemeit valaha is alaposabban tanulmányozta volna. Ezért szükségesnek tartottam utánajárni, hogy azok, akik elmélyedtebben vizsgálták e témát, milyen megállapításokat tettek az „apokrif”, vagy más néven archaikus népi imádságokról.

A következőkben két szerzőt fogok idézni. Az egyik Erdélyi Zsuzsanna, aki az archaikus imákkal való első, 1968-ban történt találkozása után megkezdte e szövegek rendszeres gyűjtését és feldolgozását. A másik pedig Tánczos Vilmos, aki részletesen elemezte a moldvai magyar nyelvű archaikus népi imákban rendszeresen előforduló motívumokat.

Erdélyi Zsuzsanna néprajzi gyűjtőmunkája során nemcsak a magyarok, hanem a hazai nemzetiségek emléktanyájában is talált archaikus imákat, majd amikor a kutatás területét tovább szélesítette, többek közt olasz, lengyel, szlovén és horvát

⁶⁹ Vö.: „...az »ősi szkítiai-szkítianószai szertartásrend« [...] az ún. paraliturgikus népi szertartásokban élt tovább, napjainkig” (Pap 2000, 298. oldal).

⁷⁰ Pap 1999, 116. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint. Az általam citált szakaszt – némileg hosszabban, mint én – Pap Gábor egy újabb kiadványban szó szerint idézi saját korábbi művéből (Pap 2015b, 222–224. oldal), ami annak a jele, hogy az itt elmondottakkal továbbra is egyetért.

szövegpárhuzamokra is bukkan. A kutatási eredményei alapján úgy gondolta, hogy „...a tízezres bőségben felszínre került imádsághagyomány motívumállományának jelentős része a későközépkor forrongó vallási mozgalmai kiváltotta – éltette szakrális közköltészet emlékeinek tekinthető”.⁷¹

Áttekintésemben a kutató *Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései* című tanulmányából veszek át szemelvényeket. E munkájában Erdélyi meghatározza az archaikus népi imádságok leggyakoribb témáját, és leírja e szövegek három fő szerkezeti elemét.

„A népi imádságok középponti témája, [...] a Krisztus-halál s Mária anyai gyásza, siralma. E témát megjelenítő alapszerkezet hármasságú. A lírai jellegű kezdőszakasz rendszerint keresztény jelképekkel elegyes természeti kép. – A népi költés természeti kezdőképe közismerten a világi líra egyik alapvonása is. – Az epikus jellegű középső szakasz a Krisztus-halál sűrített passiószerű közlése, netán egy-egy apokrif hagyomány éltette többszemélyes mozzanata, mely a műnek dramatikus színezetet ad. Ez az epikus-dramatikus vonás a későközépkor vallásos színjátzását idézi, melyben a történés elmondása és megjelenítése váltakozva követheti egymást, gyakorta kiegészülve az érzelmekre ható lírai betétekkel, pl. Mária, vagy mások, Péter, Mária Magdolna siralmaival. Az imaszövegek harmadik szakasza rövid, tényközlő záró formula: záradék. Ez jelzi az adott/meghatározott feltételek között elmondott imádság jutalmát, kegyes hasznát, mely sokféle lehet: különféle kegyelem, bűnbocsánat, sőt üdvözlés is.”⁷² A nép tudatában e záradékok tartalmi hitelességéhez kétség sem férhet. A benne foglaltakat nem akárki közli vele, hanem a megfellebbezhetetlen hiteshely, maguk az égiek. Isten, Krisztus, Szűz Mária, valamelyik apostol vagy evangélista. E záradék a szöveghagyomány legjellemzőbb jegye s az egyházi imádságoktól elkülönítő eleme. Ma. Nem így régen [...]”

„Ez égi utasítás volt egyébként e hagyomány megmaradásának, széles elterjedtségének egyik, talán legfőbb biztosítója. A nép szentül hitte, hogy ha az előírás szerint jár el, imája foganatos lesz, azaz a kilátásba helyezett eredmény nem marad el.”⁷³

A záradék nem csak a népi imádság fennmaradásának záloga volt. A különböző változatokban megfogalmazódott ígérek a hivatalos egyház értékrendje alapján gyakran elfogadhatatlanok voltak. Az efféle részletek miatt az ilyen szövegek mondasát a papok tiltották, s ennek következtében a használatuk jórészt a templomon kívüli imagyakorlatra korlátozódott. A szót itt ismét átadom Erdélyi Zsuzsannának.

„A nép [...] ha nem is titkosan, de csöndben, házi használatban végezte e »különös«, »hasznos«, »erős«, »szívreható«, »hallomás« stb., s elsősorban felmenőitől tanult imádságait, s nem nagyon beszélt róluk. Mintha belső ügyének tekintette volna e

⁷¹ Erdélyi 1991, 53. oldal

⁷² „A zavar elkerülése végett tisztázni szeretném, hogy a »záradék«, valójában a benne foglalt oksági-logikai viszony, (– az adott feltételek pontos betartása biztosítja a kívánt-kilátásba helyezett eredményt –) a néphagyományban került a szöveg végére. Kezdetben, a középkori kódexek tanúsága szerint, jobbra az imádság elején, mintegy ajánlasként, föliratként áll. [...] Jobbra – mondom – mert pl. a XIII. századi olasz szövegekben már záróhelyzetben is előfordult” (Erdélyi 1991, 65. oldal).

⁷³ Erdélyi 1991, 56. oldal

számára nagyon kedves és nagyon szép imádságokat és féltette volna őket valamiféle külső beavatkozástól. A tárgyilagosság kedvéért meg kell mondani, hogy az egyház ellenzése jogos volt. A hittisztaság védelmére fölesküdtött papság szükség szerint támadhatta ezeket a bizonyos tartalmi elemeik s főleg a záradékokban kifejezett »igazságok« miatt egyháziilag valóban szentesíthetetlen imádságokat, amelyek valamiféle önfeloldozást, papnélküli, szentségnélküli bűnbocsánatot hirdettek. Gyűjtőmunkám az egyháziak körében – érthetően – nem váltott ki túl nagy lelkesedést. Sok plébános el sem akarta hinni, hogy kegyes öregek ilyen nagyon is megkérdőjelezhető szövegeket mondanak. Sokan csak magnóm tanúsága hatására vették tudomásul e »szomorú« tényt. Sokan kurióznak tekintették s ha nem is örültek neki, nem akadályozták gyűjtőmunkám. Sokan viszont igen. Ilyen helyzetben volt számomra döntő Kovács Sándor szombathelyi (1970) és Lékai László azon időben (1972) veszprémi püspök meglepően nyitott magatartása, amely munkámat támogató püspöki körlevelekben mutatkozott meg.

E hangulatformáló fontos írások kérték számomra a papság és a hívek segítségét. [...] A többszázéves egyházi tiltást egyszerre a támogatás váltotta föl.”⁷⁴

A kutató az archaikus imádságok néprajzi gyűjtése mellett megpróbálta tisztázni a műfaj történeti gyökereit is. Feltáró munkája során alapvetően az imádság-záradékok vizsgálatára összpontosított, ezek előfordulása után nyomozott az írott forrásokban.

Az imádságzáradékok lejegyzett változatait Erdélyi a XV. század legvégén, illetve a XVI. század első felében született magyar nyelvű kódexekben is felfedezte. Régebbi magyar írott emlékekre nem bukkant, ezért a műfaj korábbi időkből fennmaradt emlékeit más nyelvterületek írásos hagyatékában kereste. Talált is népnyelvű szövegpárhuzamokat, ezek nagyobb számban német és olasz vidékekről kerültek elő.⁷⁵

A fellelt nem magyar nyelvű, középkori szövegekben előfordul, hogy a záradékban az ima hitelességét nem az égiek garantálják. E változatok az elmondandó ima hatásosságát valamelyik pápa állítólagos búcsúengedélyére vezetik vissza.

„A múlt századi nagy olasz irodalomtörténész, Giuseppe Ferraro 1875-ben adta ki azt az 1281-ben írt kódexet, amely a konfraternitásból renddé szerveződött Mária szolgálói, immár szerviták, szabályzat-gyűjteményét foglalta magában: »Regola dei servi della Vergine gloriosa ordinata e fatta in Bologna nell’ anno 1281.«” E gyűjtemény verses alkotásokat, dicsőítő énekeket, siralmakat és imádságokat is közöl. Az utóbbiak sorában csak kettő szöveg olvasható latinul, a többi már köznépi nyelvű.

„A Regola-gyűjtemény 35. oldalán lévő imádságban a nyomaték kedvéért mind a

⁷⁴ Erdélyi 1991, 64. oldal – egy, a forrásszövegben maradt sajtóhibát javítottam, F. Z.

1998-ban Kézdivásárhelyen magam is találkoztam egy idősödő római katolikus pappal, aki, amikor az archaikus népi imádságok gyűjtése szóba került, arról elismerőleg szólt. Az illető testvérétől később megtudtam, hogy valamikor az ő édesanyjuk is mondott ilyen imákat. Egészen addig, amíg a papnak tanuló fia a szemináriumból hazalátogatva meg nem rótta őt, azzal, hogy nem helyes efféle szövegeket mondani. Innentől fogva e székhely asszonytól senki sem hallotta a szeminarista fia által eltiltott, régi imádságokat.

⁷⁵ Erdélyi 1991, 69–72., 85–89. oldal

szöveg elején, mind a végén jelentkezik a »záradék«.” „Aki elolvassa ezt az imádságot és áhítattal forgatja elméjében, Ince pápától három évi és negyven napi bűcsút nyer. Istennek legyen hála!” – mondja az olasz nyelvű ajánlás az ima elején. Az imádság végén, ténylegesen záradékként, más nyelvjárásban, talán népiesebb nyelven a következők állnak: „Aki olvassa ezt a két imádságot és elméjében áhítattal forgatja, kétszáznyolcvan napi bűcsút nyer Kelemen pápától.” Feltűnő a kettősség: a „nyitó formában Ince pápa a kegyelemadó, a záróban már Kelemen”. „A Regola 36. oldalán ugyanilyen feszes nyitó és záróformulát találunk [...] Csak míg az elején János pápa révén nyeri el az imamondó a 9 évi bűcsút, addig a záradékban már Gergely pápától, de már csak hét évnýt”.⁷⁶

Erdélyi Zsuzsanna ezeket a záradékváltozatokat tekinti mérvadónak, amikor az archaikus népi imádságok eredetét keresi. Úgy véli, a műfaj alapvetően az egyházi bűcsú gyakorlatára vezethető vissza.

„...a bűcsú – indulgentia, – egyházi értelmezés szerint az ideigtartó büntetések részleges, vagy teljes elengedése. Azon büntetéseké, amelyek a gyónás- föloldozás során a szentség ereje, Krisztus érdemei révén bocsánatot nyert bűnökért járnak s amelyeket még e világon, vagy a tisztító tűzben kell kiállni- elszervedni. Az egyháznak ui. joga van az elkövetett bűnökért elégtételt kérni, azaz büntetést kiszabni. Viszont arra is van joga, hogy ezt hívei érdemeinek megfelelően csökkentse, vagy elengedje, mintegy kegyelmet gyakoroljon. E kegyelemmel az egyház kormányzó joghatósága élhet: a pápa és a püspökök.”⁷⁷

A kutatónő feltevése szerint a mai archaikus imák előzményei az egyház által hivatalosan elfogadott bűcsú rendszerébe illeszkedhettek, ennek megfelelően a záradékaikban nem az égiek hirdettek bűnbocsánatot, hanem pápák engedélyeztek bűcsút a szövegek elmondása fejében. Az imák népnyelvi mivoltát és széles körű elterjedtségét Erdélyi a XIII. században létrejött ferences rend működésével hozza összefüggésbe. A ferencesek vezették be ugyanis a latin nyelvű himnuszok mellett a nemzeti nyelvű népénekeket.⁷⁸ A korábbi alapítású, a világtól elvonuló szerzetes-rendekkel szemben a ferencesek a nagyobb településeken állították fel rendházaikat, és lelkipásztori tevékenységet is folytattak. A tevékenységük számottevően befolyásolta a népi vallásosságot.

Erdélyi Zsuzsanna úgy véli, az egyház által eredetileg elfogadott záradékformulák a nép száján forogva, a népköltés variálójá hajlama miatt megváltoztak. Olyan formát nyertek, amelyet a hivatalos egyház többé már nem fogadhatott el. Az elvetendő változatok kialakulása szerinte egy bizonyos fogalmi zavarra vezethető vissza.

„Véleményem szerint a népi imádságzáradékok »teológiai abszurditását«, a miatta föllépő egyházi ellenzést, abban a fogalmi zavarban kell keresni, amely félreértésekre adott alkalmat s föltehetően a népi tudatban is ilyen módon rögzülhetett. Ez pedig: »a bűcsú intézményének középkori nyelvezete«, s a két fogalomnak: bűcsú- bűnbocsánat,

⁷⁶ Erdélyi 1991, 86–87., 122. oldal

⁷⁷ Erdélyi 1991, 107–108. oldal

⁷⁸ Erdélyi 1991, 106. oldal

sokszor egy szóval történő megnevezése nem adott feszes fogalmi meghatározást s összemoshatott bizonyos tartalmi elemeket. [...] pl. az olaszban l'indulgenza kettős jelentésű: búcsú és bűnbocsánat.”⁷⁹

Magyarországon a reformáció korában, amikor az ország jelentős része török megszállás alatt állt, a katolikus hitélet sok helyen megbénult. Erdélyi azt feltételezi, ekkor, a XVI–XVII. század idején csapódhattak „az ének- és imaszövegekhez sokszor olyan, hitbelileg kétes és kétséges elemek, amelyek miatt ezeket az imádságokat végső formájukban az egyház, – ha tudomást szerzett róluk – nem fogadhatta el”.⁸⁰ Úgy gondolja továbbá, hogy a népi imádságok bizonyos túlzásait egyes, egyházi jóváhagyás nélkül kiadott imádságoskönyvek is gerjeszthették. E művekben gyakran előfordul a pápai búcsúengedély, amelyek között igazából nagyon kevés a valódi pápai megnyilatkozás. A pápákra való alaptalan hivatkozásnak meglehetősen prózai oka volt. „Az imádságoskönyvek írói-szerkesztői-nyomtatói-purifikátori [így!] tevékenységre nem törekedtek, annál inkább a népszerűsége. Nyugodt lelkiismerettel fűztek imádságaikhoz még oly képtelen állításokat is, netán különböző csodás történeteket határosságuk bizonyítására, mintegy sajátságos epikus műfajt alakítva ki ily módon.” E túlzások azért is születhettek meg, mert még nem létezett a hatóság, amely a terjedésüknek gátat szabott volna. „Az egyházi cenzúra ez időben még nem működött. Annál inkább kezdett működni a protestantizmus veszélyeztette XVI. században különösen a tridenti zsinat után. (1548–1563.) A XVI. század közepétől már eltűntek az imádságoskönyvekből a hatásos búcsú-formulák.”⁸¹

Erdélyi Zsuzsanna feltevése szerint tehát az archaikus népi imádságok egy elfajulás, egy sajátos „népi deviancia” eredményeként jöhettek létre. Az eredetileg az egyházi tanítással összhangban álló imazáradékokban a módosulás után már nem a pápák „helyezték kilátásba az imádságokért járó-elvárt különböző kegyelmeket, sőt akár hét halálos bűn megbocsájtását is, hanem maguk az isteni személyek. Az érdemszerző szövegekből így lehetett tehát hasznos, jó, hathatós erős, üdvös, szép s »különös«, vagyis a szabályostól eltérő, imádság. A pápanévből égi személy lett, a meghatározott idejű búcsúból, büntetés elengedésből bűnbocsánat, vagy egyéb kegyelem, pl. egy-egy bűnös lélek kiváltása a pokolból.”⁸² Az efféle elhajlások kialakulására és széles körű elterjedésére természetesen csak addig volt mód, amíg az egyház gyenge volt, és a hit tisztasága fölött nem tudott őrködni. Az ellenreformáció, a katolicizmus újbóli megerősödése ezen a téren döntő változást hozott: az egyházi ellenőrzés inentől fogva tilalmazhatta a szabályostól eltérő népi imádságokat.

Talán nem szükséges különösebben hangsúlyoznom, hogy az archaikus népi imák kialakulásának mikéntjéről fentebb felvázolt magyarázat csupán feltételezés. A megfogalmazása után Erdélyi levélben megtudakolta a teológus Alszeghy Zoltántól, hogy mi a véleménye erről a hipotézisről. A kapott válasz lényeges részeit a kérdést tárgya-

⁷⁹ Erdélyi 1991, 109. oldal

⁸⁰ Erdélyi 1991, 94. oldal

⁸¹ Erdélyi 1991, 112. oldal

⁸² Erdélyi 1991, 113. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint

ló tanulmányához csatolt függelékben közölte a kutatónő, Alszeghy észrevételeit az alábbiakban innen idézem.

„Arra gyanakszol, hogy a »népi« formulák a hivatalos egyház búcsúformuláiból erednek. Ez a hipotézis, így nem nagyon győz meg. Inkább arra gondolok, hogy mind a hivatalos búcsú-formulák, mind a »népi« formulák a középkori, még nem differenciált, meglehetősen kaotikus remissio-commutatio-redemptio-indulgentia-komplex⁸³ leszármazottjai. Mikor a szoros értelemben vett búcsú-rendszer kialakult, minden attól különböző (de vele hasonló) gyakorlat érvénytelenné vált, fattyúhajtássá lett.” Alszeghy a búcsú megszilárdult egyházi rendjének rögzülési idejét is behatárolja. „Teológiai szoros értelemben a XV. sz. folyamán alakult ki az, amit legújabb időkig búcsúnak nevezünk; legszabatosabb és legmegbízhatóbb kifejezése X. Leo pápa 1518. nov. 9.-i »Cum postquam« kezdetű bullájában található”.⁸⁴

Miután az archaikus népi imaműfaj létrejöttének mikéntjét egyértelműen bizonyító adat nem került elő, Erdélyi tanulmányának megjelenését követően Tánczos Vilmos a problémáról az alábbi értékelést adta: „Az archaikus ima létrejöttének kérdése végső soron tisztázatlan”.⁸⁵ Ez a tisztázatlanság természetesen nem jelenti azt, hogy a szövegek akárhonnan – például a Pap által feltételezett népi „szkíta” kereszténységből – származtathatók. Bizonyos sajátosságaik alapján nyilvánvaló, hogy ezek, az utóbbi évszázadokban tilalmazott imák egykor kapcsolatban álltak a hivatalos egyházzal. Az alábbiakban két, erre utaló jellegzetességet mutatok be, Tánczos Vilmos leírása nyomán.

„A műfaj az egész magyar nyelvterületen meglepő szövegegyezéseket mutat, ami többnyire nemcsak a motívumok és sztereotíp fordulatok, hanem nagyobb szöveg-egységek szintjén is kimutatható. Feltűnő, hogy a »klasszikus« verses folklórműfajok (népdal, ballada, gyermekmondóka, népszokások rítusénekei stb.) esetében az affinitás és a variabilitás jelenségei nagyobb mértékben érvényesülnek, azaz a nyelvterület távol eső pontjain feljegyzett egyéb folklóralkotások változatai nagyobb mértékben térnek el egymástól, mint a népi imák szövegvariánsai. Az archaikus imaműfaj variálódási képessége ugyanakkor nagyobb, mint a népi vallásosság egyéb, a hivatalos vallásossághoz és az írott kultúrához jobban kötődő, verses műfajaié. A verses legendák, a vallásos népének, a ritmikus liturgikus imaszövegek jóval kötöttebbek és egységesebbek, mint az apokrif népi imák.

A korlátozott mértékben érvényesülő változatképződés, az a tény, hogy az archaikus népi ima a tekintetben valahol félúton helyezkedik el az elsődleges oralitásból élő folklórműfajok és az írott egyházi magaskultúrával közvetlen kapcsolatot mutató folklorizálódott alkotások között, arra enged következtetni, hogy ez a műfaj is egyházi irányítás alatt állott valaha és ennek megfelelően közösségi használatban is élt.

⁸³ Remissio: megbocsátás, a jogosan kijáró jóvátételről való lemondás; commutatio: átváltás, kötelezettségek megváltoztatása, a búcsú eléréséhez előírt cselekmények átváltása – a gyóntató által – más cselekményekre; redemptio: megváltás, engesztelő elégtétel, vezeklés; indulgentia: búcsú, az ideigtartó büntetések elengedése.

⁸⁴ Erdélyi 1991, 131. oldal

⁸⁵ Tánczos 2001, 257. oldal

A hivatalos liturgiával való kapcsolatnak azonban már századokkal korábban meg kellett szakadnia, és ezzel a műfaj közösségi jellege is megszűnt.”⁸⁶

Az egyéb verses folklórműfajokét meghaladó szövegegyezések mellett bizonyos tartalmi elemek is azt jelzik, hogy az archaikus imák egykor szoros kapcsolatban álltak a magyar római katolikus egyházzal.

„Az archaikus népi imák [...] arról tanúskodnak, hogy az egyház bizonyos teológiai tartalmakat [...] a néphez közelebb álló, eredeti magyar terminológiával igyekezett megfogalmazni, vagy legalábbis tolerálta a vallási fogalmak népnyelvi megfogalmazását. Úgy tűnik, hogy azok az imaszövegek, amelyekkel az egyház ma megtagad minden közösséget, a középkorban egyházi irányítás alatt állottak, sőt az egyház szellemi-ideológiai fegyvertárához tartoztak. A kijelentés további bizonyítéka, hogy a középkori eredetű, ma népi környezetben fellelhető (apokrif és liturgikus) imaszövegekben nemcsak egyházi dogmákat, hanem e tantételekre vonatkozó elvont, teológiai-filozófiai fogalmakat is találunk (pl. »egy állottu istenség«), amelyek semmiképpen nem lehetnek népi eredetűek.”⁸⁷

A magyar nyelvterületen mutatkozó, szöveg- illetve motívumbeli egységesség mellett az elvont teológiai tartalmak is arra utalnak, hogy az archaikus népi imádságokat egykor a hivatalos egyház felügyelte. Arra a kérdésre, hogy a szakításra pontosan miért és mikor került sor, miként váltak ezek az imádságok tiltottakká, az általam ismert feldolgozásokban a kutatók nem tudtak megnyugtató választ adni. A mostani töprengéseim szempontjából azonban ez másodrendű kérdés. Elsődleges jelentősége annak a kutatói eredménynek van, amely szerint az „apokrif” vagy archaikus népi imádságok egykor a hivatalos egyház befolyása alatt álltak. Éppen ezért abból a tényből, hogy ezeket a szövegeket az utóbbi századokban a templomokban nem mondták, még nem következik, hogy ezek az imádságok az állítólagos manicheus vagy szkíta kereszténység „szerves kiegészítő tartozékai” lennének, mint ahogy azt Pap Gábor feltételezi. A művészettörténész vélelme ebben a vonatkozásban egészen biztosan hibás. A témakörrel alaposabban foglalkozó Erdélyi Zsuzsanna és Tánczos Vilmos megállapításai alapján az archaikus imádságok jelenkori egyházi tilalmazása önmagában véve még közvetve sem bizonyíthatja egy feltételezett, nem római katolikus kereszténység egykori, a Szent István-i térítést megelőző magyarországi létezését.⁸⁸

⁸⁶ Tánczos 2001, 254–255. oldal

⁸⁷ Tánczos 2001, 46. oldal

⁸⁸ Pap Gábor egy további, a feltételezett szkíta kereszténység léte mellett felhozott érvéről is szükségesnek tartom röviden kifejteni a véleményem. A művészettörténész azt állítja, a veleméri Szentháromság-templomban – melynek kifestése 1377-re vagy 1378-ra tehető – a hajó diadalíve fölött, az utolsó ítéletet ábrázoló képen egy motívum a manicheizmus hatásáról árulkodik. Az említett részlet egy nehezen kivehető, fehér színű építmény a nem túl jó állapotú, helyenként erősen lekopott festmény szembenézeti bal szélén. Pap a következőket mondja róla: „Ez [...] egy óriási fehér oszlop, amelynek semmiféle magyarázata nem adódik a judeo-krisztianizmuson belül”. Elemzésében a motívum jelentését a manicheizmus eszmerendszeréből igyekszik levezetni. „A manicheizmus tanítása szerint a végső időkben a fény felszabadulása egyetlen fényoszlopban megy végbe. Erről van itt szó, egyszerűen rá lehet ismerni. Ez maga a fényoszlop, amelyet ők hol »Andriásznak«, hol a »Tökéletes Fér-

A fenti eszmefuttatás, úgy gondolom, egyértelműen megcáfolja azon érvek egyikét, amelyekkel Pap Gábor alátámasztani igyekszik a manicheus vagy szkíta kereszténység egykori, magyarok közötti elterjedtségét. S itt egy pillanatra meg kell állnom, mert szükségesnek tartom felidézni, mit ír a művészettörténész a maga, ősvallásról vallott nézeteinek hatásáról az *Údvtörténet – magyarul* című gyűjteményes kötet bevezetésében.

„Ha ősvallásról kezdek beszélni, a *tudománytalan* címkét máris magamra vonzotam. Ilyenkor azt mondja az ember: jó, gyere ide, ragaszd rám, ez a címkézés ugyanis

fiúnak» neveznek. Az elnevezéstől függetlenül az a szerepe, hogy az egyébként különféle élőlényekben főlészabaduló fényt, amely igyekszik vissza a forráshelyéhez, a Fény Atyjához, egyetlen oszlopba tömörítse. De csak a végső időkben. Tehát ez az utolsó menete a fény felszabadulásának” (Pap 2014, 113–114. oldal).

Az idézett értékelés teljességgel elfogadhatatlan, ez már a forrásszöveghez mellékelt egyik kép láttán is egyértelmű. A művészettörténész ugyanis bemutatja a fontosabb veleméri festményeket 1863-ban lemásoló Storno Ferenc egyik színes akvarelljéről azt a részletet, melyen a „fényoszlop” és közvetlen környezete látható (Pap 2014, 114. oldal). A nagyközönség e másolatot először Römer Flóris 1874-ben megjelent, a régi magyarországi falképekről szóló kötetéből ismerhette meg (Römer 1874, IV.1. tábla, a 18. és a 19. oldal között). A Storno készített kép azt bizonyítja, hogy a Pap által oszlopként azonosított alakzat eredetileg egy fehér színű, tetővel fedett köépület volt, s mint ilyen, az üdvözültekre váró égi boldogság helyszínét, a mennyei várost jelképezte. A másolaton az építmény egyik falnyílásában kihajoló fehér ruhás alak tűnik fel, akinek szerepeltetésére Römer Flóris kielégítő magyarázattal szolgál. A következőben az ő, az üdvözülteket jelenítő falmezőről szóló leírását mutatom be.

„A jobb oldalon [Krisztus jobbja, F. Z.] elterülő, [...] négyzetes térséget az áldottak foglalják el. Ugyanis az alsó téren kő sirokat látunk, melyek előtt a végítélet harsonáját fuvó angyal áll; az első rövidebb, zöld csikos sirból két imádkozó püspöksüveges emelkedik, a hátsóból három, szorosan összekulcsolt kezű férfiú és nő támadt fel. A fejük fölötti mondatszalagon az írás már nem olvasható. A kép felső részén legelöl két püspök, utánuk két fejedelem és apródjuk, valamint több imádkozó kékes, zöld ruhában, violaszínű köpenyekben, zöld infulában és hasonló fővegű koronában, és szentfények által megtisztelve halad, a kép egész magasságát elfoglaló torony felé, melynek felső ajtószzerű nyílásából egy angyal nyújtja elébük kezeit, hogy az Isten országába bekisérje” (Römer 1874, 18. oldal).

A veleméri utolsóítélet-ábrázolás a lényegét tekintve két bibliai leírásra vezethető vissza. Az egyik szerint a királyi dicsőségében eljövő Emberfia elválasztja majd az igazakat és az átkozottakat, az előbbieket a jobbára, az utóbbiakat a baljára állítja (Mt 25,31–46). A másik változatban az áll, hogy a halottak végső feltámadását követő ítéletkor az igazak jutalomként a mennyből alászálló szent városba, az új Jeruzsálembe vonulnak be, a gonoszok, a pokol és a halál pedig büntetésül a tüzzel és kénkövel égő tóba vettetnek (Jel 20,11–15; 21,1–27). A kétféle leírásban előforduló elemek összekapcsolása alapján kerülhetett a veleméri festmény függőleges középtengelyébe az ítélő Krisztus, az ő jobbára a mennyei üdvösséget kiérdemlő igazak, a baljára pedig az örök kárhozat megtorlását elszenvedni kénytelen gonoszok csoportja **(29–30. kép)**.

Ez az elrendezés már Gislebertus XII. századi utolsóítélet-timpanonján is felismerhető. A dombormű középső mezőjében az ítélő Krisztus trónol királyi dicsőségében, a jobbja stilizált építmény jelképezi az új Jeruzsálemet, az üdvözültek majdani lakóhelyét **(31–32. kép)**. A timpanonon használt szimbolika a későbbi évszázadokban született végítélet-ábrázolásokon is visszaköszön **(33–36. kép)**. A veleméri freskó nyilvánvalóan ugyanebbe a típusba tartozik, következésképpen a szembenézeti bal szélén feltűnő építmény szerepeltetésére kielégítő magyarázat „adódik a judeo-krisztianizmuson belül”.

engem a legkevésbé sem érdekel. Ha a te szemedben ez tudománytalanság, akkor legyen neked a te hited szerint. Mindjárt ott követjük el az első hibát, hogy ettől összeomlunk: »jaj, én tudománytalan vagyok?!« Felesleges riadozni. Úgyis jön a következő címke: magyarkodó. Aztán tetszés szerint: nacionalista, rasszista, aztán anti-... Ezek ebben a sorrendben bejáratott dolgok. Aztán hát most miért ijedjek meg? Ez a véleményed? Nekem meg más. Semmi gond. Ha van kedved, maradj, ha nincs kedved, menj el. Ezen fölindulni, hogy lerasszistáztak... Ja, a fasisztát elfelejtettem, a terroristát is, de hát öregszik az ember. A lényeg az, hogy ezek jönnek ám szépen sorjában. Ja, és még az, hogy anarchista – ez az ötlet az Aczél-korszakból öröklődött. Az ember csak nézi, van-e még a tarsolyodban? Ha igen, ürítsd már ki! Nem kell ezektől fölindulni. Érveik úgy sincsenek. Akkor meg mit használjon a szerencsétlen?»⁸⁹

E felvezetés után talán nem különösebben meglepő, hogy a művészettörténész hasonló hangot üt meg ugyanezen kötet egyik írásában. „...a megrontásunkra irányuló minden aljas próbálkozás [...] racionálisnak álcázott érvrendszerrel történik. Picikét csúsztatnak, és már ellenem is fordították a gondolatmenetet. Akár a magamét is. Meg kell tanulni a szigorú érvelés módszerével szépen, finoman, lépésről-lépésre visszaszorítani az »írástudót«. (Én inkább »jobban tudóként« szoktam emlegetni.) Állj meg, itt tévedsz! Állj meg, itt alaptalanul mondd, amit mondasz!»⁹⁰

E sorokat olvasva el kellett töprengenem azon, hogy vajon az „apokrif” vagy más néven archaikus népi imádságokat a „minden mozzanatában logikus, összefüggő és zárt eszme-, illetve gyakorlat-rendszer”-hez, vagyis a magyarok körében feltételezett manicheus vagy szkíta kereszténységhez kötő, Pap Gábor által megfogalmazott elképzelésről mondott észrevételeimben vannak-e érvek? Vajon a bírálatomat racionális, vagy „racionálisnak álcázott érvrendszerrel” fogalmaztam meg? Vajon csúsztatam-e, és így fordítottam a művészettörténész ellen a saját gondolatmenetét, vagy pedig az érvelése elhibázott voltára mutattam rá? Vajon alaptalanul mondtam-e azt, amit mondtam?

A magam részéről teljesen biztos vagyok benne, hogy az általam vitatott kérdésben voltak érveim, nem csúsztattam, és helyesen mutattam rá Pap Gábor gondolatmenetének téves voltára. Kritikai észrevételeim önmagukban véve, mint ahogy azt már a téma felvezetésekor is megjegyeztem, természetesen nem zárják ki annak elvi lehetőségét, hogy a magyarok között egykor létezett egy olyan manicheus, vagy szkíta kereszténység, amelyet a művészettörténész feltételez. E kérdés eldöntésére a témában való járatlanságom miatt nem vagyok, nem lehetek alkalmas. Van azonban valami, amit a jelenlegi felkészültségem mellett is meg tudok tenni. Egy példa segítségével meg tudom ítélni, hogy az egyik alapvető elvet, amit szó szerint kimondva ugyan csak a manicheizmus, de az elejtett célzásai alapján az általa vélelmezett szkítaiánoszi kereszténység alapvető sajátosságának is tart a művészettörténész, vajon ő maga mennyire képes komolyan venni és alkalmazni.

A manicheizmus egyik lényegi vonásaként Pap a következőt emeli ki: „Maga a

⁸⁹ Pap 2015b, 7. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint

⁹⁰ Pap 2015b, 178. oldal

vallásalapító, Mani adta ki az utasítást a tanítványainak: minden népet a maga nyelvén kell téríteni!”⁹¹ A saját nyelven térítés követelményét a máshol tett megjegyzései alapján nem csak általában az emberi nyelvekre vonatkoztatja. A követelményt a szaknyelvek tekintetében is érvényesnek tartja, amint ez a tőle kölcsönzött alábbi idézetből kiderül.

„Ha ebbe a korszakba születünk, akkor ennek a kornak a legjobb gondolkozóival, az »írástudókkal«, csakis a saját fegyvereikkel mérkőzhetünk meg. Ezt a mérkőzést nem lehet kikerülni, és ezeket a fegyvereket nem lehet nekünkvalóbbakra cserélni. Aki nem tud egy jogásztársadalomban jogásként érvelni, az alulmarad. Nem fogja tudni a hivatását betölteni. Aki egy filozoftársadalomban nem tud filozofként viselkedni, ki fogják közösiíteni, partvonal mögé szorítják. Igenis, mindenkit a saját nyelvén kell tudni meggyőzni. Ha nem ismerem azt a fogalomrendszert, azt a műveletípust, amelyben ő földolgozza a világot, hogyan fogom tudni őt meggyőzni?”⁹²

A citált szakaszban ugyan csak a jogászok és a filozofok nyelvéről van szó, de nyilvánvaló, hogy a Pap által felvázolt elv általánosítható, és a tudomány egészére is kiterjeszthető. Az alábbiakban ez lesz a gondolatmenetem egyik támpontja. A másik pedig egy szintén Pap Gábortól átemelt értékítélet lesz. Tudnivaló, hogy a művészettörténész néhány alkalommal mértékadó tekintélyként hivatkozik egyik egyetemi professzorára, Fülep Lajosra.⁹³ Emiatt bemutatásra érdemesnek tartom, hogy e Pap által nagyra becsült tudós miként jellemezte az emberművelődés középkor utáni évszázadait. „A kor egészére jellemző a természettudomány döntő jelentősége. [...] ebben a korszakban a természet ismerete, a világban az ember helyének megváltozott tudata irányította legelhatározóbban a modern emberiség gondolkodását, és kezére adta a következményeiben társadalmi szerkezetét és egész életmódját megváltoztató technikai eszközöket. Aki ilyen premisszákat következményeiben él: kortárs.”⁹⁴

A Pap és mestere, Fülep által tett kijelentések összekapcsolásával megfogalmazhatom a következő állítást: aki a mi időnkben a kortársait, és különösen a kortársak legjobbjjait meggyőzni akarja, az nem hagyhatja figyelmen kívül a természettudomány követelményrendszerét. Mondhatni, az illetőnek legalább elemi szinten ismernie és alkalmaznia kell a természettudomány sajátos „nyelvét”.

A magyar királyi korona eredeti állapotáról előadott egyik rekonstrukciós elképzelése ismeretében egyértelműen eldönthető, hogy Pap Gábor a természettudományos szemléletmód követelményrendszerének mennyire akar, illetve mennyire tud megfelelni. A *szakrális földrajz néhány »érzékeny pontja« a Pilisben és a magyar Szent Koronán* című írásában a művészettörténész elmondja, hogy létezik „egy olyan ku-

⁹¹ Pap 2015b, 118. oldal

⁹² Pap 2012, 74. oldal. Pap Gábor az általa vélelmezett szkíta-magyar „nemzeti és népi szertartásrend”-re, illetve az őszösvetségi zsidó vallásra célozva a következőket állítja: „...ami nálunk »meggyőzés« által megy végbe, az náluk – tapasztalati tény! – csakis »legyőzés« által képzelhető el” (Pap 2015b, 213. oldal).

⁹³ Pap 2003, 30., 373. oldal

⁹⁴ Fülep 1976, 602–603. oldal

tatási irányzat”, „amely irányzatnak egyelőre még a létjogosultsága is szinte napról napra megkérdőjeleződik mind a »szakmai«, mind az általa eléggé drasztikus módon befolyásolt laikus közvéleményben”. Egy olyan „kutatási irányzat”-ról van szó, melynek művelői „ingáznak”. „Ez durván fogalmazva annyit tesz, hogy – kellő ráhangolódás után – vékony láncon vagy zsinegen függő fémsúly spontán kilendüléseiből, illetve körözéseiből egyfajta »fekete–fehér, igen–nem« (barkochba) kérdőtechnikával fokról fokra szűkítik a kört a vizsgált kérdés göca körül.”⁹⁵

Természettudományos szempontból az „ingázás” tárgyi hitelességgel nem rendelkező módszer. Az ingázás során – bármilyen „ráhangolódás” előzi is azt meg – valójában nem „spontán” kilendülés, körözés történik. Az ingázásra való képesség hátterében minden valószínűség szerint az a jelenség áll, amit a lélektan ideomotoros mozgásnak nevez. E fogalom azt takarja, hogy az elképzeléseink, elvárásaink akaratlan izommozgásokat váltanak ki a testünkben. Például egy mozgás elképzelése automatikusan előidézi annak valamilyen mértékű végrehajtását, anélkül, hogy ezt tudatosan akarnánk. Amennyiben valaki azt szeretné, hogy az inga valamilyen irányba kilengjen, a jelenség elképzelése közben óhatatlanul kissé meg fog mozdulni az izomzata. Ennek következtében az inga ki fog lendülni, és ezzel az emberi test csekély mértékű, hétköznapi szemmel szinte észrevehetetlen elmozdulását mintegy felerősíti, a következményeiben észlelhetővé teszi.⁹⁶ A természettudományos igényességű közelítés megítélése szerint az ingázás módszerével legfeljebb az ingázó elképzelései, vágyai válhatnak közvetve megtapasztalhatókká. A kutakodó személyiségétől független, tárgyi hitelességű ismeretekre ilyen módon semmiképpen sem lehet szert tenni.

A maga szakterületén szokásos, a tudományos közvélemény által általánosan elfogadottnak tartott vizsgálódási technikák körén kívül eső, sajátos módszerek létjogosultságát Pap egy szemléletes példázattal igyekszik alátámasztani. „Triviális példával élve: ha megpöccintem a bal fülemet, és erre a jobb fülemben kitekeredik egy telexszalag, rajta a felirattal, hogy 10 000 Ft lapul a dolgozóasztalom fiókjában, ak-

⁹⁵ Pap 2000, 298. oldal. Megjegyzendő, hogy ebben, a radieszteziái eredményekről is beszámoló írásban a korona homlokzati Krisztus-lemeze egyértelműen eredeti zománcképnek minősül. Pap Gábor később – szerintem elhamarkodottan – felvetette, hogy esetleg ez az ábrázolás is másodlagos a koronán, és eredetileg egy hasonló témájú, másik zománckép lehetett a helyén (Pap 2013, 159–161. oldal). Azzal, hogy a radieszteziás vizsgálatok korábban miért nem mutatták ki a szóban forgó kép másodlagosságát, egyáltalán nem foglalkozott. Természetesen az előbbi észrevételemmel nem azt akarom mondani, hogy a radiesztezia a homlokzati Pantokrátor-kép eredetisége mellett szól, csupán a szerző következtelen gondolatmenetére kívánok rámutatni.

⁹⁶ Az ingázás tudományos szemléletű magyarázatkísérletét Sujszterics Dániel *Kísérleteim az ingával, avagy lehetek-e én is parafenomén?* című írásából merítettem. E munkát még 2007-ben olvastam az interneten, de sajnos nem mentettem el, hanem csak kijegyzeteltem a magam számára. 2016 első napjaiban a cikket már nem tudtam elérni a számítógépes világhálón, az egykori elérhetőségét azért idemácsolom. www.sulinet.hu/fizika/szkeptikus/daniingajo.htm - 16k

Beck Mihály a jelenségről a következőket mondja: „A pszichológiai vizsgálatok és elemzések alapján teljesen egyértelmű, hogy az észlelő nem tudatos mozgásai okozzák [...] az inga jelzéseit. Az észlelő az adott helyen, vagy az adott személyről szerzett benyomásai alapján, de nem tudatosan idézi elő a mozgásokat. Tudatos csalást csak kivételesen tételezünk fel” (Beck 2004, 114. oldal).

kor erre nem úgy fogok reagálni, hogy megvetéssel nyilatkozom az ilyen »tudománytalan« eljárásokról, hanem úgy, hogy kihúzom az íróasztal fiókját, és megnézem, mi van benne.”⁹⁷

A művészettörténész által felhozott példa tulajdonképpen jó. A természettudomány alapvetően azért használ bizonyos vizsgálati módszereket, mert azokkal a véletlenszerű találgatás eredményességénél nagyobb arányban jut helytálló előrejelzésekhez. A Pap említette ingázást és a hozzá hasonló módszereket a természettudósok alapvetően az érdemi előrejelzésre való képtelenségük miatt nem alkalmazzák. A korona sajátos technikával történt rekonstrukciós kísérlete, amint azt az alábbiakban majd részletesebben is ecsetelni fogom, lényegében alátámasztotta a természettudósok tartózkodó álláspontját.

Pap Gábor írott megnyilatkozásai alapján a lecserélt képek problémáját megoldani igyekvő rekonstrukciós kísérletben két, egymástól elválasztandó egységet kell megkülönböztetnünk. Az első bizonyos naptári jelenségekből kiindulva igyekszik meghatározni, hogy a korona hátsó részéről leszerelt eredeti zománcclemezek kiket ábrázolhattak. Ebben az esetben Pap arra a feltevésre épít, hogy a korona egyes képei a rajtuk jelenített szentek meghatározott napokhoz kötött névünnepeinek köszönhetően a csillagászati hónapokat, illetve azok bizonyos, tíz nap hosszúságú egységeit, úgynevezett dekanátusait idézik meg. Vélelmezi továbbá azt is, hogy az abroncsról eltávolított képek szintén ilyen időszakokra utalhattak, s hogy az ábrázolások együttesen a teljes évet, az összes csillagászati hónapot lefedhették. A kiinduló tételei alapján – egy hosszabb, itt nem részletezhető gondolatmenet eredményeként – azt a feltevést fogalmazza meg, hogy a koronán „Kon.” és Geobicász helyén eredetileg két hun (magyar) uralkodó, Atila és Buda képe kapott helyet.⁹⁸

A rekonstrukciós kísérletnek már ez a része is komoly okok miatt vitatható, hiszen kétségtelen bizonyíték nem támasztja alá, hogy a korona alkotói valóban alkalmazták a naptári rendet, és – ha a szkíta kereszténység vélelmétől elvonatkoztatunk – ez az elképzelés arra sem ad megnyugtató magyarázatot, hogy a latin, illetve görög névfelirattal ellátott szentek közé miként kerülhetett be két biztosan nem „judeokrisztian” vallású személy.

A rekonstrukciós kísérlet másik részével még súlyosabb problémák vannak. Ezt a második egységet lényegében a „*Valaki álmodhat róla*” című munkából ismerhetjük meg.⁹⁹ Az alábbiakban a szóban forgó írást a *Mag hó alatt* című, 2003-ban megjelent

⁹⁷ Pap 2000, 297. oldal

⁹⁸ Pap 1999, 547–551., 554–555. oldal

⁹⁹ Az iromány címe arra a beszélgetésre utal, amely 1440-ben, a csecsemő V. László megkoronázása után, a király anyja, Erzsébet királyné, és ennek udvarhölgye, Kottanner Jánosné között zajlott le Székesfehérváron. „„Mit tanácsol, ügyünk nem áll jól, ürügyül azt hozzák fel ellenünk, hogy el akarjuk rejteni a szent koronát, pedig ha az ellenség kezébe kerül, semmi jó sem származik belőle.» Sokáig tanakodtunk. Nos, a prépostsági épületben volt a szállásunk, ebben egy kis kert volt, ezért így szóltam: »Nagyságos úrnóm, ássuk el a kertben, ha el is vész a város, majd megtaláljuk a módját annak, hogy jöjjünk be a kertbe a falon át.« A bölcs királyné erre ezt mondta: »Erre én is gondoltam, de nem találok jónak, mert valaki álmodhat róla, s akkor elvész a korona.«” (Kottannerné 1979, 78. oldal.)

gyűjteményes kötetből fogom idézni. E könyvből kiderül, hogy az említett szöveg előzménye eredetileg egy időszaki kiadványban, az *Őshagyomány* 9. számában jelent meg, még 1992-ben.¹⁰⁰

A szóban forgó műben Pap Gábor bizonyos, nem szokványos módszerekkel nyert eredményekről számol be. Lényegében néhány különös vizsgálat jegyzőkönyveiből mutat be szemelvényeket. Elmondja, hogy e vizsgálatok alkalmával maga is jelen volt, és a beszámolókat ő készítette. A bemutatott részletek hitelességéről a következőket mondja: „Az idézetekben szereplő állítások jóhiszeműségét, illetve korrektségét a magunk részéről vitán felülinek tartjuk. Kijelentésünket elsősorban arra alapozzuk, hogy a kiválogatott szövegrészek eredeti »felvételeinek« időpontjaiban rendre a »kapások« helyszínén tartózkodtunk, így módunkban állt esetről esetre összevetni a tényeket a szükségképpen sűrített, összevont lejegyzésű beszámolókkal.” Az általa előadottak értelmezéséhez Pap az alábbi útmutatást adja: „az idézett »közlések« módszertani szempontból nem »bizonyító«, hanem *rávezető* erejűnek-szerepűnek tekintendők. Aki ennél többre akarja használni őket, az esetleg súlyos módszertani hibát követ el, amiért a felelősséget természetesen maga viseli. A »közlések« hitelét viszont [...] végső fokon csakis a gyakorlat adhatja meg vagy veheti el.”¹⁰¹ A művészettörténésztől citált tanácsból mindenképp megszívlelendő, hogy az általa ismertetett „»közlések« hitelét [...] végső fokon csakis a gyakorlat adhatja meg vagy veheti el”.

Pap Gábor beszámolójából megtudjuk, hogy az írásában bemutatott „közlések” egyik forrása „egy önmagát megnevezni nem kívánó kortárs radiesztéta, aki valamennyi itt (kivonatosa)n közzétett szöveges, illetve rajzos információját »ingázással« nyerte”.¹⁰² A meg nem nevezett radiesztéta (sugárzásérzékelő) Kecskeméten, 1989. november 16-án, az alábbiakban idézett tájékoztatást adta.

„1849. jún. 30-án egy – császári felségjelvény alatt – Bécsből Bajára tartó hajó, amely nem hadi célokra épült, de ekkor stratégiai jelentősége (is) van az útjának, fedélzetén egy kereszttel (liturgikus tárgy), amelyen egyetlen zománckép, egy András apostolnak feltüntetett, eredeti (de az újrafoglalás után láthatatlanná vált) felirata szerint Atilla-kép szerepelt fő díszítményként, Dunabogdány és Tahi között... elsüllyedt. Jelenleg a tahi Duna-híd fölött kb. 34-35 m-re... fekszik... A kereszt faanyaga erősen elkorhadt, de a zománckép ép, és kiemelhető. A kereszt a koronázási kincsekhez tartozott, az elsüllyedéskor királyi tulajdonnak számított.”¹⁰³

A közleményében Pap Gábor bemutatja a – nyilván a szóban forgó radiesztéta által – rekonstruált Atilla- és Buda-kép rajzát. Ezen túlmenően egy olyan másik személy eredményeire is kitér, „aki a tárgyra vonatkozó információit »poharazás« révén szerezte be”.¹⁰⁴ Ez az illető 1992. január 2-án Budapesten az alábbi kijelentést tette:

¹⁰⁰ Pap 2003, 136., 576. oldal

¹⁰¹ Pap 2003, 136., 137. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint

¹⁰² Pap 2003, 136. oldal

¹⁰³ Pap 2003, 138–139. oldal

¹⁰⁴ Pap 2003, 136. oldal

„A keresett Atilla-kép a radiesztéziás módszerrel meghatározott helyen, kb. 4 méter mélységben van.”¹⁰⁵

A különböző közlések alapján levont következtetéseit összefoglalva írása végén Pap Gábor meglehetősen határozottsággal azt állítja, hogy a koronáról állítólag leszerelt Atilla-képre „...vonakozólag a híradások ma már meghökkentően pontosnak mondhatók. (Ez a pontosság legújabban elérte a cm²-es nagyságrendet!) Az Atilla-kép felszínre kerüléséhez tehát együtt vannak a helyszínrajzi adatok, a megbízható (régész-) szakmai ismeretek – hiányzik viszont a pénz (kb. 100.000 Ft-nyi összegről lehet szó), és legfőképpen a mindenfajta kockázatvállaláshoz nélkülözhetetlen elszántság. Pontosítva: a *hit*, hogy szükséges és lehetséges egy ilyen feltámadás, valamint az *akará*s, hogy – »úgy legyen«!

De hát vajon mire várunk?...”¹⁰⁶

Az először az 1990-es évek elején publikált szöveg lezárását olvasva egyesekben az a benyomás támadhat, hogy a radiesztéziás vizsgálatoknak köszönhetően belátható közelségben van egy nagy, a korona történetét és megítélését jelentősen befolyásoló, új kutatási eredmény. Akikben ilyen sejtelmek ébrednek, feltehetőleg csalódottan szembesülnek a közlemény 2003-ban közreadott változatához csatolt, nyúl farknyí lábjegyzettel.

„Időközben sor került egy ellenőrző ásatásra (nem százezres, de milliós nagyságrendű költségvetéssel!) a radiesztéták által megjelölt helyszínen, ez azonban eredménytelennek bizonyult. A kérdés tehát továbbra is nyitott.”¹⁰⁷

A lábjegyzetben tett kiegészítés tulajdonképpen Pap Gábor becsületére válik, hiszen nem hallgatta el a korábbi sajátos közléseket egyértelműen megcáfoló, időközben megszületett ásatási eredményt. Engem azért két dolog mégiscsak zavar. Egyrészt – mivel tudományos szempontból a negatív eredmény is eredmény –, jó lett volna többet megtudni az ellenőrző ásatásról. Mikor történt, szakmailag ki felügyelte a munkát, hogyan dokumentálták a kutatást, ki vagy kik fedezték a költségeket, és vajon hogyan fogadták az eredmény(telensége)t? Csupa olyan kérdés, amelyek részletesebb kifejtése szerintem nem csak az én érdeklődésemre tarthatna számot. Másfelől, nem értem, miként lehet az ellenőrző ásatás eredménytelenségéről tudósító megjegyzést azzal a következtetéssel lezárni, hogy a „kérdés [...] továbbra is nyitott”.

Pap Gábor maga mondta: az általa idézett sajátos „»közlések« hitelét [...] végső fokon csakis a gyakorlat adhatja meg vagy veheti el”. A gyakorlati próba megtörtént. Egyesek „megpöccintették” a „bal fülüket”, a „jobb fülükön” kitekeredett „egy telexszalag”, rajta a „felirattal”, hogy a koronáról leszerelt Atilla-kép „a tahi Duna-híd fölött kb. 34-35 m-re... fekszik”, „kb. 4 méter mélységben”. Az elvégzett feltárás ezen a helyen nem talált semmit. Vagyis az előrejelzés, és ezzel együtt az alkalmazott külön-

¹⁰⁵ Pap 2003, 140–141. oldal

¹⁰⁶ Pap 2003, 141–142. oldal – a kiemelések a forrásdokumentum szerint

¹⁰⁷ Pap 2003, 142. oldal. A miheztartás végett: Magyarországon 1992-ben a teljes munkaidőben foglalkoztatottak havi átlagkeresete bruttó 22 294 forint, illetve nettó 15 628 forint volt. 2003-ra a havi bruttó átlagkereset 137 193 forintra, a nettó átlagkereset 88 753 forintra emelkedett (KSH 2005, 22. oldal).

nös kutatási módszer eredménytelennek bizonyult. Miként lehet ezek után azt állítani, hogy a „kérdés [...] továbbra is nyitott”? Vajon meghatározható-e, még hány eredménytelen ásatást kell végezni ahhoz, hogy a kérdés „lezárttá” váljon? Vagy talán hiába is túrnának át minden talpalatnyi földet, hiába kutatnának át minden lehetséges rejtekhelyet, hiába szűrnének át minden csepp vizet a nyomozók, ha még ekkor se bukkannának rá a keresett zománcképre, Pap Gábor számára a kérdés akkor is csak „nyitott” maradna?

Nem véletlenül igyekeztem itt túlsarkítani a radiesztféziás módszer eredménytelenségéről beszámoló mondatok minősítését. A tudományos gondolkodás egyik alapvető jellemzője, hogy a gyakorlatban megítélhető, próbára tehető előrejelzéseket tesz. Ez a világnézet a beváló, pontos előrejelzéseket adó módszereket megtartja, illetve azokat folyamatosan tökéletesíteni törekszik, a téves előrejelzéseket adó eljárásokat ellenben kiselejtezi, s legfeljebb csak elvetendő példaként tartja számon azokat. Amennyiben Pap Gábor komolyan igyekezne megérteni és megtanulni a tudósok „nyelvét”, gondolkodásmódját, vagy legalább következetesen igazodna a saját maga által is hangoztatott elvekhez, a radiesztféziát nem sorolhatná a hiteles tárgyi eredményekhez segítő kutatási módszerek közé. Sajnálatos módon az írásaiban ilyen értéktételre utaló jelet nem találtam, sőt, a 2015-ben kiadott, *Údvtörténet – magyarul* című kötetében is „...a tudományos kutatás gyakorlatában ma már nem szokatlan, bár még mindig nem általánosan elismert *radiesztféziái* módszer” fogalma kerül elő.¹⁰⁸

Az, hogy Pap Gábor mennyire nem érti és nem beszéli a (természet)tudósok „nyelvét”, abból a könyvismertetéséből is kiviláglik, amelyet Pósa Pál András 2012-ben megjelent kétkötetes művéről, a *Szakraális terek radiesztféziái felmérése* című kiadványról adott közre. Az alábbiakban e sommásan előrebocsájtott állításomat igyekszem majd alátámasztani.

Mielőtt az érveimet kifejténém, annyit el kell mondanom, hogy én a radiesztféziával alaposabban nem foglalkoztam, mert a róla szerzett felületes értesüléseim alapján ez a téma engem egyszerűen nem érdekelt. Annyit tudok róla, hogy művelői alapvetően a természettudomány által valóságos létezőkként el nem ismert sugárzásfajták mérésével, illetve módosításával próbálkoznak. Ilyen állítólagos sugárzás például a földsugárzás, amit újabban Hartmann-sugárzásként említenek, illetve a vízés-sugárzás.¹⁰⁹ Nem hallgathatom el továbbá, hogy kutakodásom során Pósa Pál András kötetét nem tanulmányoztam át. Egyrészt, Pap Gábor leírása nem ébresztette fel bennem az e mű elolvasása iránti vágyat. Másrészt, ahhoz, hogy a művészettörténész könyvismertetését minősíteni tudjam, nem kellett a recenzált köteteket végigolvasnom, ehhez a Pósa művéből vett idézetek, illetve a hozzájuk fűzött megjegyzések is tökéletesen elegendők voltak.

Az általam kiválasztott, Pap Gábor ismertetéséből átemelt részletből kiderül, hogy Pósa egy rendkívül különös „sugárzást” is mért. Ez pedig nem más, mint a „szakralitás”, mondhatni, a „szentség” sugárzása. A „szakralitás” állítólag sajátos területi el-

¹⁰⁸ Pap 2015b, 128. oldal – a kiemelés a forrásdokumentum szerint

¹⁰⁹ Beck 2004, 112–113. oldal

oszlást mutat. A különbség, mondja Pósa Pál András, az egyes országok viszonylatában is megmutatkozik.

„»Magyarországon a szakralitás ötösről indul. (Máshol mindenütt nulláról! – P. G.) Tehát az országhatárokon belül a földnek van egy alapszakralitása, amellyel ez ideig más országokban nem találkoztunk.«

Itt meg kell állnunk egy lélegzetvételnyire. Aztán egy másik idézet elmagyarázza nekünk, hogyan is »működik« a magyar földnek ez az első hallásra alig hihető sajátossága. Szerzőnk most éppen Nagytótlakról, az ottani kerektemplom felmérését befejezve, készül átlépni a szlovén-magyar határt.

»Útközben hazafelé megálltunk a szlovén-magyar határátkelőnél, és gyalogosan próbáltunk méréseket végezni. Az derült ki, hogy a szlovén oldalon mért 'nulla' alapszakralitás a magyar oldalra átvérve azonnal 5-ös alapszakralitásra változik. A mérést elvégeztük Komáromnál (magyar-szlovák határ), Sopronnál (magyar-osztrák határ), Tiszabecsnél (magyar-ukrán határ) és Gyulavarsándnál (magyar-román határ) is. Ezeken a helyeken szintén azt állapítottuk meg, hogy a magyar oldalon érzékelhető a földnek egy 5-ös alapkisugárzása, míg az országhatárt átlépve ugyanez az alapszakralitás már nem mérhető. Ez különösen azért volt fájdalmas felfedezés, mert a másik oldalon is egykori magyar területekről beszélhetünk.«

Ezeket a sorokat újra- és újraolvasva egy kérdés [...] toladodik elő belőlem. A kérdés így szól: hol is van hát akkor az a sokat emlegetett »Szentföld«? (Bátorításul még hozzátenném: úgy látszik, akármennyit nyírbálnak le rólunk, a maradék mindig szent föld marad. Már amennyiben mi is meg tudunk maradni rajta magyarnak.)”¹¹⁰

Amennyiben az értékelést az idézett szöveg végén olvasható, Pap Gábor által feltett kérdés megválaszolásával kezdem, hogy „hol is van [...] az a sokat emlegetett »Szentföld«”, csak azt mondhatom: a Szentföld az a hely, amelyet legalább egy- valaki, valamire hivatkozva, Szentföldnek nyilvánít. Legalábbis az ő, illetve az ő meghatározását elfogadó további személyek számára.

A művészettörténész magyarokat bátorító szavaira pedig sajnos két, kissé lelembózó gondolattal kell válaszolnom. Először is, annak alapján, amit Pósa könyvéből idéz, nem feltétlenül a trianoni határok meghúzása miatt csökkent a Magyarországtól elcsatolt részekben az „5-ös alapszakralitás” „nullára”. Elvileg az is elképzelhető, hogy ezeken a helyeken valamilyen okból már az 1920-as trianoni békeszerződés megszületése előtt alászállt nullára az „alapszakralitás”, és a szóban forgó területrészek elcsatolásával valójában csak Magyarország szakrális egysége állt helyre, miután levágták róla a szakralitásukat már elvesztő vidékeket. Lehet, hogy ezt egy magyar ember nem szívesen veszi fontolóra, de az oknyomozó tudományosság szemléletmódja, „nyelve” alapján ezt a lehetőséget nem lehet már eleve kizárni.

A második – és komolyabb – lelembózó gondolattal a radieszteziás módszerekkel mérhető „szakralitás” valóságos létének kérdésességére kell rámutatnom. Amennyiben Pap Gábor a (természet)tudomány „nyelvét” valóban megtanulta volna, hogy meg tudja győzni kora legjobb gondolkodóit, a tudósokat, először saját magának kel-

¹¹⁰ Pap 2015a, 361–362. oldal

lett volna meggyőződnie arról, hogy a radiesztéziával kimutatható „szakralitás” ténylegesen létezik, s e bizonyítékokat mint a saját meggyőződését kiváltó okokat tárhatta volna a tudományok művelői elé. Amennyiben Pap ismerné és „beszélné” a tudósok „nyelvét”, a könyvismertetőjében hibaként róta volna fel, hogy Pósa Pál András az átkelőknél a határ két oldalán a radiesztéziái méréseket úgy végezte el, hogy tudta, éppen melyik országban van, továbbá kevesellte volna az elvégzett mérések számát is.

A természettudományos gondolkodásmód követelményeihez igazodva Pap Gábornak rá kellett volna mutatnia, az efféle méréseket úgy kell elvégezni, hogy a mérési eredményeket esetleg befolyásoló, személyes természetű tényezőket lehetőség szerint kiküszöböljék. A méréskor elfoglalt földrajzi hely ismerete nyilvánvalóan ilyen befolyásoló tényező lehet, a magyar és a szomszédos országok területén mért „szakralitás”-értékek határozott különbsége egyértelműen erre utal. A mérési eredményt feltehetőleg torzító szubjektív tényező kiszűrhető, ha a radiesztéta a vizsgálódásakor nem tudja, hogy ténylegesen melyik ország területén tartózkodik.¹¹¹ Természetesen az ilyen „kiszűrés” alkalmával gondoskodni kell arról, hogy a radiesztéta által nem ismert mérés kori földrajzi helyzet valamilyen módon rögzítésre kerüljön, és a mérést követő, utólagos kiértékelés számára hozzáférhető legyen.

Miután a tudósok a radiesztéziái módszer megbízhatóságát csak hosszabb, statisztikai elemzésre alkalmas méréssorozatok alapján tudják értékelni, Papnak fel kellett volna hívnia a figyelmet arra, hogy a határ két oldalán végzett egy-egy radiesztéziái mérés a természettudományos értékrendű kutatók meggyőzéséhez nem elégséges. Amennyiben a „legjobb gondolkozó”-k meggyőzése tényleges cél lett volna, a radiesztétának hosszabb méréssorozatokot kellett volna alkalmaznia a „szakralitás” sugárzásának vizsgálatakor.

Egy olyan kutatás során, amely a tudósok elvárásainak is megfelel, az összetett méréssorozatokban az egyes méréseket a radiesztétának más-más helyeken kell elvégeznie, és természetesen a helyváltoztatás során sem szerezhetsz tudomást arról, hogy éppen melyik állam területén dolgozik. A méréssorozatok elemszámát statisztikai mérlegelés alapján, a megengedett tévedési valószínűség függvényében kell meghatározni. A mérések befejezése után az adatok statisztikai kiértékelése mutathatja meg, hogy van-e valamilyen összefüggés a radiesztéta által mért „szakralitás”-értékek, illetve a mérési helyek között.

Amennyiben a művészettörténész tisztában lenne a természettudományos „nyelv” alapvető „nyelvtanával”, és „beszédjében” helyesen alkalmazná is azt, a könyvismertetésében rá kellett volna mutatnia, hogy a szubjektív tényező kiszűrhetlensége miatt a Pósa Pál András által elvégzett mérések statisztikailag értékelhetetlenek, ezért azoknak a tudósok számára semmiféle bizonyító erejük sincs. Emellett azt sem hallgat-

¹¹¹ Magyarország 2004-ben az Európai Unió tagja lett, 2007-ben pedig az Unió belső határőrizetét megszüntető schengeni egyezmény hatálya alá kerülő magyar–szlovén, magyar–osztrák és magyar–szlovák határ szabadon átjárhatóvá vált. Az átjárható országhatárok mentén elvileg lefolytatható lett volna egy olyan vizsgálat sorozat, amely a tudományos gondolkodás követelményeit is kielégíti.

hatta volna el, hogy okkal nem tartoznak a radiesztéziai módszerek a tudományos igényességű vizsgálatok eszköztárába. Nincs ugyanis bizonyíték arra, hogy a szubjektív tényezőt kiszűrő „vaktesztek” alkalmával a radiesztézia a véletlenszerű találgatásnál jobb eredményt adna.¹¹² Mindazonáltal a maguk igazában bízó radiesztétákat arra biztathatta volna Pap, hogy amennyiben meg kívánják győzni a tudósokat a képességeikről, a tudomány elvárásait kielégítő, statisztikai módszerekkel hitelesített eredményeket tárjanak eléjük. S mindezt megtoldhatta volna még azzal a figyelmeztetéssel, hogy amennyiben statisztikailag igazolható pozitív eredményeket nem tudnak produkálni, maguknak is be kell látniuk, az általuk alkalmazott módszer nem teljesít jobban a véletlenszerű találgatásnál.

Pap Gábor a maga könyvismertetőjében valójában nem mond semmi effélét. A Pósa Pál András által írottakat egyszerűen készpénznek veszi, és fenntartások nélkül méltatja.¹¹³ S ezzel korunk legjobb gondolkodóit csak arról tudja meggyőzni, hogy ő valójában nem beszéli a „nyelvüket”. A szemléletmódja és módszertana alapján egyaránt nem kielégítő közelítése miatt Pap Gábor feldolgozását a tudósok joggal illethetik ugyanazzal a minősítéssel, mint amit a művészettörténész egy filmforogatókönyvről adott: „...nem arról van szó, hogy vannak hibái, mindannyiunknak vannak hibái, hanem ez úgy ahogy van... nos, nem ér el egy szintet. Azt a szintet, ahol egyáltalán komolyan lehet venni...” egy munkát.¹¹⁴

Le kell szögezmem, ez a minősítés az általam megbírált témakörök vonatkozásában nem „vélemény”, nem „hit”, hanem a tényekből szükségszerű erővel eredő következtetés. Tehát nem az az oka, hogy a művészettörténészt lejárató szándékkal meg akarják bélyegezni – én sem efféle okból adtam elő az általam kifejtetteket –, hanem az, hogy Pap Gábor teljesítményének bizonyos sarkalatos elemei a szaktudományosság tárgyilagos értékrendje alapján túlságosan gyengék, egész egyszerűen elfogadhatatlanok.

Természetesen ezzel nem állítom sem azt, hogy ne létezhetnének olyanok, akik alaptalanul, lejárató szándékkal illetik valamilyen megbélyegző minősítéssel a

¹¹² Az ingával és varázsvesszővel végzett, a természettudomány által el nem ismert sugárzásfajtákat kimutatni igyekvő mérésekről Beck Mihály a következőket mondja: „Kivétel nélkül minden ellenőrzött körülmények között végzett vizsgálat azt bizonyította, hogy a jelzések nem haladták meg a statisztikusan véletlenszerűen elvárható mértéket” (Beck 2004, 114. oldal).

¹¹³ A „szakralitás” kisugárzásában mutatkozó területi különbségekről szóló állítás hitelességét nemcsak az országok, hanem a szakrális építmények esetében sem kérdőjelezi meg a recenzáló, amint ez a következő idézetből kiviláglik. „Pósa Pál András vizsgálatai kiderítették: az ortodoxia minden ágában, a zsidóban is, a »keleti keresztényben« is kizárólag negatív erőket közvetítenek felénk azok a kozmikus csatornák, amelyek a többi vallásalakulat esetében – az ókori »pogány« vallásokban éppúgy, mint a buddhizmusban, az Iszlámban vagy akár a neológ zsidóknál – pozitív erőkkel töltenek fel bennünket” (Pap 2015a, 361. oldal). A könyvismertetőből ugyan nem derül ki, de valószínű, hogy Pósa a szakrális terek vizsgálatakor tudta, hogy hol mér. Tisztában lehetett vele, hogy éppen valamely kultikus helyen kívül, vagy azon belül tartózkodik, és nyilván az sem volt titok előtte, hogy az adott teret milyen felekezet használja vagy használta. Miután a szubjektív tényezőt nem küszöbölte ki, természettudományos szemszögből a mérései már eleve értéktelenek.

¹¹⁴ Pap 1999, 480. oldal

művészettörténészt, sem pedig azt, hogy a munkássága – bármilyen alapvető szemléletmódbeli gyengeségek terhelik is – teljes egészében hibás megállapításokból áll. A magam kutakodásai alapján biztosan tudom, Pap Gábornak vannak fontos, helytálló és előremutató megállapításai, amelyek egyfajta „szűréssel”, kritikai feldolgozással a téves elképzelések tömegéből kiemelhetők. Naivitás lenne ezt a kritikai értékelést magától Pap Gábortól várni, hiszen ha képes lenne egy efféle feladat elvégzésére, az eddigi teljesítménye nem igényelne komolyabb megrostálást. Arra a kérdésre, hogy vannak-e, vagy lesznek-e olyanok, akik elvégzik ezt, a művészettörténész előremutató eredményeinek további felhasználásához mindenképp szükséges „szűrést”, csak a jövő adhatja meg a választ.¹¹⁵

¹¹⁵ Vö.: „...velem nem áll le vitatkozni senki a »szakmából«. A könnyebb megoldást választják: egyszerűen bolondnak, finomabb megfogalmazásban »délibábosnak« minősítenek” (Pap 2003, 21. oldal).

- 1. A magyar királykoronázó korona**
Kovács–Lovag 1980, 19. oldal (részlet)
- 2. A felső Pantokrátor-kép lemeze a keresztpánt tetején**
Kovács–Lovag 1980, 45. oldal (részlet)
- 3. A felső Pantokrátor-kép lemeze leszerelt kereszttel**
Katona 1971, 90. (számozatlan) oldal
- 4. Szent János zománcképe**
Kovács–Lovag 1980, 49. oldal (részlet)
- 5. Szent Jakab zománcképe**
Kovács–Lovag 1980, 48. oldal (részlet)
- 6. Szent Péter zománcképe**
Kovács–Lovag 1980, 46. oldal (részlet)
- 7. Szent Pál zománcképe**
Kovács–Lovag 1980, 47. oldal (részlet)
- 8. Szent András zománcképe**
Kovács–Lovag 1980, 50. oldal (részlet)
- 9. Szent Fülöp zománcképe**
Kovács–Lovag 1980, 51. oldal (részlet)
- 10. Krisztus-ábrázolás négykaréjmotívumokkal a háttérben**
A jeruzsálemi Szent Sír-templom missaléjának iniciáléja, Párizs, Bibliothèque Nationale.
Deér 2005, 267. kép
- 11. Alexandriai Szent Péter diakónus, zománckép**
Velence, San Marco, Pala d'Oro
Deér 2005, 304. kép
- 12. Szent Lőrinc diakónus, zománckép**
Velence, San Marco, Pala d'Oro
Deér 2005, 305. kép
- 13. Ordelafo Falier dózse zománcképe**
Velence, San Marco, Pala d'Oro
Deér 2005, 265. kép
- 14. Angyalábrázolás, zománckép**
Velence, San Marco, Pala d'Oro
Deér 2005, 271. kép
- 15. Könyvtábla részlete, Mihály arkangyal reliefalakjával**
Velence, San Marco, kincstár
Deér 2005, 134. kép (részlet)
- 16. A homlokzati Pantokrátor-kép mögötti lemez felirata Koller József könyvében**
Pap 2003, 122. oldal
- 17. A korona homlokzati Krisztus-ábrázolása**
Kovács–Lovag 1980, 27. oldal (részlet)
- 18. Mihály arkangyal**
Kovács–Lovag 1980, 28. oldal (részlet)
- 19. Gábiel arkangyal**
Kovács–Lovag 1980, 29. oldal (részlet)
- 20. Szent György**
Kovács–Lovag 1980, 31. oldal (részlet)
- 21. Szent Demeter**
Kovács–Lovag 1980, 30. oldal (részlet)
- 22. Szent Kozma**
Kovács–Lovag 1980, 32. oldal (részlet)
- 23. Szent Damján**
Kovács–Lovag 1980, 33. oldal (részlet)
- 24. A másodlagos Geobicász-lemez**
Kovács–Lovag 1980, 35. oldal (részlet)
- 25. A másodlagos Kon.-lemez**
Kovács–Lovag 1980, 34. oldal (részlet)

26. **Az abroncs másodlagos Dukász Mihály-lemeze, a keresztpánt eredeti Tamás-képe előtt**
Kovács–Lovag 1980, 35. oldal (részlet)
27. **Az abroncs másodlagos képei a korona hátsó részén**
Kovács–Lovag 1980, 22. oldal (részlet)
28. **A Dukász-lemez részletét ábrázoló reprodukció az eredeti képaláírással Lovag Zsuzsa egyik cikkéből**
Lovag 1986, 41. oldal, 8. kép
29. **Aquila János utolsóítélet-ábrázolása a veleméri Szentháromság-templomban**
Magyarország, 1377 vagy 1378
<http://www.velemer.hu/turizmus/tanosvenyek> [2017. 07. 02.]
30. **Storno Ferenc 1863-ban készült egyik akvarellmásolatának részlete, a veleméri utolsóítélet-kép üdvözülteket bemutató mezőjével**
Rómer 1874, IV.1. tábla (részlet)
31. **Gislebertus végítélet-timpanonja az autuni Szent Lázár-katedrális nyugati kapuja fölött**
Franciaország, 1120-1140 körül
http://quod.lib.umich.edu/a/aict/x-rq043/RQ100_IMG0043?bbdbid [2017. 07. 02.]
32. **Az üdvözültekre váró mennyei várost jelképező építmény Gislebertus timpanonján**
<https://hiveminer.com/Tags/michael,tympanum> [2017. 07. 02.]
33. **Az utolsó ítélet freskója Starogard Gdański Szent Máté-plébániatemplomában**
Lengyelország, XV. század
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/02/Starogard_Gdanski_kosciol_farny_fresk.jpg [2017. 06. 29.]
34. **A végítélet ábrázolása a Fanefjord templomban**
Dánia, 1500 körül
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f0/Fanefjord_Judgment_day.JPG [2017. 06. 29.]
35. **Az utolsó ítélet mennyezetfreskója a Santa Maria d’Arties templomban**
Spanyolország, XVI. század
<http://static.gigapan.org/gigapans0/155304/images/155304-752x360.jpg> [2017. 07. 01.]
36. **Az üdvözültekre váró mennyei város Arties templomának mennyezetfreskóján**
<http://www.gigapan.com/gigapans/155309> [2017. 07. 01.]

- Beck Mihály (2004): Parajelenségek és paratudományok. (Tudomány–Egyetem.) Vince Kiadó, [Bp.]
- Csomor Lajos (1988): Magyarország Szent Koronája. Harmadik kiadás. [Vay Ádám Múzeum Baráti Köre], [Vaja].
- Deér József (2005): A magyarok Szent Koronája. (Insignia Regni Hungariae–Historia Incognita.) Fordította Romhányi Beatrix. Magyar Nemzeti Múzeum – Attraktor, Bp.–Mária-besnyő-Gödöllő.
- Dercsényi Dezső (1987): A koronázási jelvények. 17–21. In: Király László (szerk.): *István király emlékezete*. (Bibliotheca Historica.) Kiegészített, harmadik kiadás. Európa Könyvkiadó, Bp.
- Erdélyi Zsuzsanna (1991): Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. 51–142. In: Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Boldogasszony ága*. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szent István Társulat, Bp.
- Fülep Lajos (1976): Művészet és világnézet. Cikkek, tanulmányok 1920–1970. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket, a bibliográfiát és a névmutatót összeállította Tímár Árpád. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- Katona Tamás (szerk.) (1971): István király emlékezete. Magyar Helikon, h. n.
- Katona Tamás (szerk.) (1979): A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. (Bibliotheca Historica.) [Európa Könyvkiadó] Magyar Helikon [osztálya], h. n.
- Kottanner Jánosné (1979): Kottanner Jánosné emlékirata. Fordította Mollay Károly. 59–82., 83–85. In: Katona Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada*. Magyar Helikon, h. n.
- Kovács Éva–Lovag Zsuzsa (1980): A magyar koronázási jelvények. Corvina Kiadó, h. n.
- Kovács József (1984): A Magyar Szent Korona. Ikonológiai megjegyzések. 885–904. *Életünk*, XXI/8.
- KSH (2005): Foglalkoztatottság és kereseti arányok. 1998–2003. (Munkaügyi adattár.) Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- Lovag Zsuzsa (1986): A korona-kutatás vadhajtasai. 35–48. *Művészettörténet Értesítő*, XXXV/1–2.
- Pap Gábor (1990): Csak tiszta forrásból. Adalékok Bartók Cantata profanájának értelmezéséhez. Kós Károly Egyesülés – Mandátum Könyv Bt., Bp.
- Pap Gábor (1999): Hazatalálás. Művelődéstörténeti írárok. Püski, Bp.
- Pap Gábor (2000): A szakrális földrajz néhány »érzékeny pontja« a Pilisben és a magyar Szent Koronán. 297–303. In: Buka László (szerk.): *Élő táj*. Válogatott írárok természetről,

- térről, teremtsről. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület, Debrecen.
- Pap Gábor (2003): Mag hó alatt – Télutón. Püski, Bp.
- Pap Gábor (2012): Az ég mennyezetei. Festett kazettás mennyezeteinkről. (Varázstükör.) Uro-path Kiadó – Fabi Digitally Kft., Debrecen.
- Pap Gábor (2013): Angyali korona, szent csillag. A magyar Szent Korona. (Varázstükör.) Vér-szerződés Kft., Bp.
- Pap Gábor (2014): A bölcsesség házat épít magának. A veleméri templom. (Varázstükör.) Két Hollós Kiadó, Bp.
- Pap Gábor (2015a): Az igazat mondd! Művelődéstörténeti írások. Két Hollós, [Bp.]
- Pap Gábor (2015b): Üdvtörténet – magyarul. Hogyan fogalmazták képjelekbe eleink a világ születéséről és rendeltetéséről szóló tudnivalókat? Művelődéstörténeti vázlat. Két Hollós, [Bp.]
- Révay Péter (1979): Révay Péter Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő Szent Koronájának eredetéről, jeles és győzedelmes voltáról, sorsáról. Fordította Kulcsár Péter. 195–232., 236–240. In: Katona Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada*. Magyar Helikon, h. n.
- Rómer Ferencz Flóris (1874): Régi falképek Magyarországon. (Monumenta Hungariae Archaeologica – Magyarországi régészeti emlékek. III. kötet, I. rész.) Eggenberger-féle aka-démiai könyvkereskedés – Hoffmann és Molnár, Bp.
- Szent Biblia azaz Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás (1981). Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Magyar Biblia-Tanács, Bp.
- Tánczos Vilmos (2001): Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér. Püski, Bp.
- Újszövetség (1927, 1928): Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint. Káldi György S. J. fordí-tása nyomán, tekintettel az eredeti szövegre, átdolgozta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta a Szent István-Társulat Szentírás-Bizottsága. 1–2. Szent István-Társulat, Bp.